תנ״ך · ראשונים · רד״ק · כתובים

רד"ק על דברי הימים ב'

רבנו דוד קמחי [הרד"ק]

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

רד"ק על דברי הימים ב'

רבנו דוד קמחי [הרד"ק]

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/רדק-על-דברי-הימים-ב/
הקובץ נוצר ב־16 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611160902 של הספרייה.

תוכן העניינים

פרק א 5
פרק ב 6
פרק ג 8
פרק ד 11
פרק ה 14
פרק ו 15
פרק ז 17
פרק ח 18
פרק ט 20
פרק י 21
פרק יא 22
פרק יב 22
פרק יג 22
פרק יד 24
פרק טו 24
פרק טז 25
פרק יז 26
פרק יח 27
פרק יט 27
פרק כ 27
פרק כא 28
פרק כב 29
פרק כג 31
פרק כד 32
פרק כה 34
פרק כו 35
פרק כז 36
פרק כח 36
פרק כט 37
פרק ל 38
פרק לא 40

פרק לב 41
פרק לג 42
פרק לד 43
פרק לה 44
פרק לו 45

פרק א

פסוק ב

ויאמר שלמה לכל ישראל וגו' וילכו שלמה וכל הקהל. פי': אמר להם שילכו **לבמה אשר בגבעון** וילכו; והוא מזבח הנחשת **שעשה משה**. וכן "ויאמר יי' לדג ויקא את יונה" (יונה ב,יא) – אמ' לו שיקיא אותו וכן עשה; וכן "ויאמר יי' למלאך וישב חרבו אל נדנה" (לעיל א כא,כז):

פסוק ו

ויעל עליו עלות אלף. לא בפעם אחת, אלא קודם שובו משם לירושלם:

פסוק יג

ויבא שלמה לבמה אשר בגבעון ירושלם. אין למ"ד "לבמה" במקום מ"ם כמו שכתב ר' יונה (הרקמה נה-נו), כי זה הפך זה! כי הלמ"ד מורה הקירוב, והמ"ם מורה הריחוק – ואיך יהיה זה במקום זה? אלא פירושו כך: "ויבא שלמה" – שהלך ל"במה אשר בגבעון"; בא "ירושלם" – **מלפני אהל מועד** שהיה בגבעון בא לו לירושלם; **וימלך על ישראל**. ורבותי' ז"ל דרשוהו כך (ב' יומא נג,א): כשבא שלמה מגבעון לירושלם, היו פניו לבמה אשר בגבעון כמו שהיו פניו כשהלך לשם; כלומ' כי כשיצא מהבית שהיתה שם הבמה, מהלך לאחוריו ופניו לבמה מפני כבוד הבמה. ולמדו מזה (שם): וכן כהנים בעבודתם ולוים בדוכנם וישראל במעמדם – כשהיו נפטרין לא היו מחזירין פניהם והולכין, אלא מצדידין פניהם והולכין; וכן תלמיד הנפטר מרבו:

פסוק יד

ויניחם בערי הרכב. בערים שהיו שם גדלים הסוסים, שהיתה ארץ מקנה:

פסוק טו

כאבנים. לא אמ' על הערך, אלא שהיה נמצא הזהב והכסף בירושלם לרב כמו האבנים; והוא על דרך הפלגה. ובדרש (ירוש' סנה' יג,א): "כאבנים" – ולא היו נגנבות? א"ר יוסי: אבני עשר אמות ואבני שמנה:

פסוק טז

ומוצא הסוסים אשר לשלמה ממצרים. פרשו אדני אבי ז"ל בספר מלכים כי פרעה נתן לו יציאות ורוחות במצרים מוצא הסוסים, והיה מוכר אותם לסוחרים לשנה; וזה הוא "יקחו מקוה במחיר" (מ"א י,כח). ו"מקוה" לשון קבוץ. ובמלכים "מקוה" כת', בה"א, והנה באל"ף, כי אותיות אהו"י מתחלפות:

פסוק יז
מרכבה בשש מאות כסף וסוס בחמשים ומאה. מכאן למדנו שהמרכבה היא ארבעה סוסים:
בידם יוציאו. ברשותם, כלומ': כל המלכי' שהיו מוציאים סוסים ממצרים – על יד הסוחרים שהיו לוקחים המוצא מהמלך שלמה היו מוציאים, והיו נותנים בסוס מאה וחמשים כסף:

פרק ב

פסוק א
ויספר שלמה שבעים אלף איש סבל. וכל אלה גרים היו – הסבלים והחוצבים וה**מנצחים** – כמו שאומ' בסמוך "ויספר שלמה כל האנשים הגרים" וכו' (פס' טז):
שלשת אלפים ושש מאות. ובמלכים: "שלשת אלפים ושלש מאות" (מ"א ה,ל)! פ' ר"ש ז"ל (שם) כי השלש מאות היו נציבים על כלם. כי השלשת אלפים ושלש מאות היו ממונים על מאה וחמשים אלף שהיו בין סבלים וחוצבים – אלף ומאה על חמשים אלף, כמו שאומ' "ומנצחים עליהם שלשת אלפים ושש מאות"; והשלש מאות מן השש מאות היו על כלם:

פסוק ג
לעולם זאת על ישראל. פי': המצוה הזאת – מצות הקרבנות – לעולם על ישראל, ואיננה לזמן; לפיכך צריך אני לבנות בית טוב וחזק. ורבותי' ז"ל דרשו (ב' מנ' קי,א): אלו תלמידי חכמים העסוקים בהלכות עבודה; מעלה עליהן הכת' כאלו נבנה בית המקדש בימיהם:

פסוק ו
ובארגון. כמו "ארגמן"; ותרגום "ארגמן" – "ארגונא" (שמ' כה,ד). והוא צבע אדום.
וכרמיל הוא צבע אדום גם כן, אלא שארגמן הוא צבע אדום שקורין "לאקא", וכרמיל הוא תולעת שני, והוא צבע הכרמז:

פסוק ז
ואלגומים. כמו "אלמגים" (מ"א י,יא), והוא העץ האדום הנקרא בערבי "אלבקם" ובלע' "ברזיל". ויש מפרשים: קורייל:

פסוק ח
גדול והפלא. פי': גדול יהיה והפלא בגדולתו:

פסוק ט

מכות לעבדיך. כמו "מכלת לביתו" הכת' במלכים (מ"א ה,כה). וכתבו ר' יונה (ספר השרשים ערך "כתת") מן "כתת", רוצ' לומ': חטים טחונים. ואדני אבי ז"ל (ספר זכרון ע' 15) כתבו מן "נכת", מתרג' "וינשכו" (במ' כא,ו) – "ונכיתו": נשיכה לעבדיך, כאלו אמ' "מאכל". וזה היה מאכל כורתי העצים, ומה שזכר במלכים הוא מאכל לבית חירם, שכר עבדיו (מ"א ה,כ,כה):

פסוק יג

בן אשה מן בנות דן. **צרי** ובמלכים: "בן אשה אלמנה הוא ממטה נפתלי" (מ"א ז,יד)! אביו היה ממטה נפתלי, וקראו **צרי** לפי שגר בצר, כמו "עובד אדום הגתי" (ש"ב ו,י) – כי לוי היה, ולפי שגר בגת קראו גתי; וכן זה קראו צרי לפי שגר בצר. ואמו היתה ממטה דן, כמו שאומ' "מן בנות דן":

יודע לעשות בזהב. הוא, או אביו גם כן; וכן במלכים: "ואביו איש צרי חרש נחשת" (מ"א ז,יד) – יתכן "חרש נחשת" עליו או על אביו. ורז"ל (ב' ערכין טז,ב) פרשו על אביו, וסמכו מזה כי חייב אדם להתעסק באומנות אביו; כי לפיכך הזכיר הכתוב אביו – כי גם הוא היה אומן, ובנו למד אומנותו:

פסוק טו

רפסדות. הוא כמו "דברות" הכת' במלכים (מ"א ה,כג), והם הקורות שקושרים אותם בראשיהם זה עם זה ומוליכים אותם בנהרות ובים. ולכן קראו "דברות" – לשון הנהגה; תרגו' "וינהג" (בר' לא,יח) –"ודבר". ונקראו גם כן "רפסדות". ובלשון המשנה (ברכות ד,ו) "אסדא": "היה יושב בספינה או באסדא", ובתלמוד ירושלמי (ברכות לה,ב): היא אסדא היא אכסרא היא רפסדות:

פסוק טז

הספר. שם, על משקל "אֵיָל" (תה' פח,ה), "שֵׂרָד" (שמ' לט,א), "שֵׂאָר" (יש' י,כא):

אשר ספרם דויד אביו. כמו שאמ' למעלה "ויאמר דוד לכנוס את הגרים אשר בארץ ישראל ויעמד חצבים" (דה"א כב,ב); והוא גם כן ספרם אחר כן, כי נוספו עליהם מעת שמלך שלמה. ואפשר שהגרים האלה הם העם הנותר מן האמורי ומן החתי והפריזי והיבוסי כמו שאומ' בסמוך (להלן ח,ז), כי אותם העלה שלמה למס "עד היום" (שם ח,ח) לעשות לו מלאכתו והערים אשר בנה. וקראם "גרים" לפי שלא היו עובדי ע"ז, כי לא היו מניחים אותם לעבוד ע"ז בימי דוד ובימי שלמה שהיתה יד ישראל תקפה; ובתנאי

זה הניחום לשבת בארץ, ועשה מהם דוד ושלמה חוצבים וסבלים ועושי מלאכתו (להלן פס' יז):

פרק ג

פסוק ב

בחדש השני בשני. פי': ביום שני לשבוע; או הוא כפל דבר, כמו "עד החדש העשירי בעשירי באחד לחדש" (בר' ח,ה). ורבותי' ז"ל אמרו (ב' ר"ה ג,א) כי לפיכך אמ' "בשני" – להורות כי מניסן מונין למלכי ישראל; לפיכך אמ' "בחדש השני בשני", כי החדש שהוא שני לחדשי השנה הוא שני גם כן למנין המלכים:

פסוק ג

ואלה הוסד שלמה לבנות את בית האלהים. פי': ואלה התכונות והמדות אשר הוסד שלמה לבנות בהם את בית האלהים. ו"הוסד" פי': התיעץ, כמו "יסד המלך" (אס' א,ח), "יסדת עז" (תה' ח,ג), "נוסדו יחד" (תה' ב,ב); והכל ענין יסוד, כי העצה והסוד למעשה כיסוד לבנין. והעצה והסוד בבנין הבית לקח שלמה מדוד אביו, כמו שאמ' למעלה "ויתן דוד לשלמה בנו את תבנית האולם" (דה"א כח,יא):

במדה הראשונה. פי': במדה שנעשה בה המשכן וכליו – כאותה האמה היא האמה הזאת. ואמרו במשנה (כלים יז,י): אמת הבנין ששה טפחים, ושל כלים חמשה:

אמות ששים. הדביר היה בכללו:

פסוק ד

והאולם אשר על פני הארך על פני רחב הבית. פי': והאולם שהיה על פני רחב הבית היה לו על פני הארך **עשרים** אמה, כי ארכו לרחב הבית, כי השטח הגדול יקרא "ארך" והקטן "רחב", והנה ארך האולם לרחב הבית:

והגבה מאה ועשרים. ובספר מלכים לא זכר גבה האולם, אך זכר גבה הבית: "ושלשים אמה קומתו" (מ"א ו,ב). יתכן כי האולם לבדו היה לו זה הגבה והוא היה גבוה על הבית. או היה כל הבית גבוה כאחד; ומה שאמ' במלכים "ושלשים אמה קומתו" – מקרקע הבית עד הספון, ולמעלה מן הספון היו ג' עליות גבהן תשעים אמה, כמו שאמ' "וגנזכיו ועליותיו" (דה"א כח,יא). וכן אמר: "והעליות חפה זהב" (להלן פס' ט). והקרוב אצלי כי האולם לבדו היה לו זה הגבה, ובו היו העליות; לפיכך יחש העליות אל האולם, כמו שאמ' "ויתן דוד לשלמה בנו את תבנית האולם ואת בתיו וגנזכיו ועליותיו וחדריו הפנימים" (דה"א שם). כי אין ספור האולם בכלל הבית ולא הבית בכלל האולם, לא

בספר מלכים ולא בזה הספר; לפיכך, מה שאמ' "והגבה מאה ועשרים" על האולם לבדו אמ'. ואין טענה בעבור שאמ' "והגבה מאה ועשרים" ולא אמ' "וגבהו" ידמה כי על כל הבית אמ', כי הנה אמר "על פני הארך" ולא אמ' "על פני ארכו". ומה שאמ' "ויתן דוד לשלמה בנו את תבנית האולם" אין בכללו ההיכל והדביר, אלא בכלל "ובתיו". ויחש ההיכל אליו, ואע"פ שההיכל היה ארוך ממנו; לפי שהאולם היה הבית החיצון, יחש הבתים הפנימים אליו, והם ההיכל והתאים אשר בקירותיו. וזכר אחריהם "בית הכפרת" (דה"א שם), והוא הדביר ששם הארון, שהוא פנימי לכולם. ומדברי רבותי ז"ל נראה גם על ההיכל והדביר היו עליות:

פסוק ה

ואת הבית הגדול חפה עץ ברושים. הוא ההיכל שהיה גדול שבבתים, כי היה ארכו ארבעים אמה:

תמרים. צורת תמרים:

פסוק ו

פרוים. שם מקום. ורבותי' ז"ל אמרו (ב' יומא מה,א) שהיה אדום כדם הפרים:

פסוק ח

את בית קדש הקדשים. הוא הדביר:

פסוק י

מעשה צעצעים. כמו "צאצאים", כמו שאמרו רבותי' ז"ל (ב' סוכה ה,ב): "כרוב" – "כרביא", כי פני נערים היו להם. ויש מפר': מעשה כרכב היו עשוים, הנקראת בלשון ערבי "צנעה כרט":

פסוק יא

לאמות חמש. הלמ"ד כלמ"ד "והשלישי לאבשלום" (הש' דה"א ג,ב):

פסוק יג

פרשים אמות עשרים. כמו שהיה ארך הבית; ואין צרך לגוף הכרובים שיהיה עומד בנס, כי הגוף הוא תחת הכנפים:

והם עמדים על רגליהם. לא כאותם שעשה בצלאל שהיו בשני קצות הכפרת ועל הארון (שמ' לז,ו-ט); ואלה היו עומדים על רגליהם בקרקע הבית:

ופניהם לבית. ובאותם שעשה בצלאל כת' "ופניהם איש אל אחיו" (שמ' לז,ט)! יתכן לפרש כי נשתנו בזה, כמו שנשתנו שהיו עומדים על רגליהם, והיו עצי שמן מצופים זהב

(מ"א ו,כג,כח). ורבותי' ז"ל תרצו (ב' ב"ב צט,א) שנים הפסוקים ואמרו שהיו מצדדין את פניהם כתלמיד הנפטר מרבו:

פסוק יד

ויעש את הפרכת. עשה פרכת אע"פ שהיו לדביר דלתות (מ"א ו,לא-לב), לפי שלא היו נסגרות כדי שיראו הבדים על פני הדביר:

ויעל עליו כרובים. כרובים מצויירים היו בפרכת; וכן אמ' בפרכת המשכן "ועשה אותם כרובים" (שמ' כו,לא):

פסוק טו

אמות שלשים וחמש ארך. על מדת שני העמודים הוא אומר, כי העמוד האחד לא היה קומתו אלא שמנה עשרה (מ"א ז,טו), וכן השני – הנה שלשים ושש בין שניהם. והאמה האחת שלא מנה – שהיה חצי אמה מכל אחת נכנסת בתוך הכותרות; לפיכך לא אמ' אלא שלשים וחמש. ומה שמנה קומת שני העמודים כאחד, לפי שבשעת יציקה יצקם כאחד; והראיה – שאמ' "ארך": ידמה כי לעת היציקה הוא מונה, שקומתן ארך ביציקתן. ובספר מלכים מונה מדתן לעת העמדתן – שהיו עומדין – ומנה קומתן; לפיכך אמ' מדת כל עמוד לבדו – בקומה:

והצפת. הוא הכותרת שאומ' בספר מלכים (מ"א ז,טז), שהיה על ראש כל עמוד כותרת (שם). והיתה חמש אמות, כמו שאומ' הנה **אמות חמש**; ובסוף ספר מלכים אומ' "הכותרת שלש אמות" (מ"ב כה,יז)! אמרו רבותי' ז"ל (ברייתא דמ"ט מידות, או"מ ע' 296): שתי אמות התחתונות של כותרת היו שוות לעמוד, שלא היה בהן צורה, ושלש העליונות הן עודפות לחוץ מוקפות צורה, שנ' "שבכים מעשה שבכה" (מ"א ז,יז) – כמין לולבין של דקל היו מוקפות; לפיכך לא מנה בסוף מלכים אלא השלש אמות העליונות שהיתה בהן השבכה. לפיכך אמ' בסמוך "ושבכה ורמונים על הכותרת סביב" (מ"ב שם), שלא דבר אלא על השלש אמות העליונות שהיתה בהן השבכה. ונקראת הכותרת "צפת" לפי שהיתה צפוי לעמוד:

פסוק טז

ויעש שרשרות בדביר ויתן על ראש העמדים. אינו אומר שאותן שרשרות שבדביר נתן על ראש העמודים, שהרי העמודים היו באולם על פני ההיכל! אלא פרושו שעשה שרשרות בדביר, כמו שאומ' במלכים "ויעבר ברתוקות זהב לפני הדביר" (מ"א ו,כא); ואמ' אחר כן "ויתן על ראש העמודים" – פי': ויתן שרשרות על ראש העמודים. ולפי שזכר "שרשרות" חסרו וסמך על המבין; וכן דרך המקרא בכמה מקומות:

פסוק יז

ויקרא שם הימיני יכין ושם השמאלי בעז. לפי דרך הפשט קראם כן לסימן טוב: "יכין" לשון הכנה, כלומ' שיכון הבית לעולם, ו"בעז" לשון עז – והיא מלה מורכבת: "בו עז" – כלומר שיתן בו השם העוז והקיום. ולפי שהיו העמודים בכניסת הבית, קרא להן שמות לסימן טוב לבית:

פרק ד

פסוק ב

עשר באמה משפתו אל שפתו. שהיה רחבו עשר אמות. והקפו שלשים אמה, כמו שאומ' **קו שלשים באמה יסב אותו**, שכל שיש בהקיפו שלשה טפחים יש בו רוחב טפח (ב' עירובין יד,א):

פסוק ג

ודמות בקרים תחת לו סביב. מלת "לו" שבה אל "שפתו" שזכר (פס' ב), כמו שאמ' במלכים "מתחת לשפתו" (מ"א ז,כד); ואע"פ ש"שפה" לשון נקבה, הנה מצאנו "שפה יהיה" (שמ' כח,לב) – לשון זכר. או שבה מלת "לו" אל "הים" (פס' ב), ואינו רוצה לומר מתחתיו ממש; אלא בקומתו מתחת היו מצוירים דמות הבקרים. ובקרים שזכר הנה הם הפקעים שזכר בספר מלכים (מ"א שם), ותרג' יונתן "פקעים" – "דמות ביעין"; א"כ נצטרך לפרש כי גופם היה עגול כדמות ביצים, ופניהם היו דמות פני בקרים:

עשר באמה מקיפים את הים סביב. פרשו רבותי' ז"ל (ב' ערוב' יד,ב) כי השלש אמות התחתונות היו מרבעות והשתים העליונות עגולות – כי קומת הים חמש אמות (לעיל פס' ב). ופי' "עשר באמה" כי הבקרים היו בשלש אמות התחתונות שהיה הים מרבע בהם, ובהם היו הבקרים; וזהו שאמ' "עשר באמה", פי': עשר באמה לכל רוח. הנה היה רִבוּע הים ארבעים אמה, ועגולו מלמעלה שלשים אמה:

יצוקים במצקתו. השם: "מוּצָקֶת", בפלס "מוֹלֶדֶת" (בר' כד,ח), ואם זה בחל"ם וזה בשר"ק. ופי' כי אלה הבקרים הותכו עם הים כאחד, לא שחברו בו אחר כן:

פסוק ד

עומד על שנים עשר בקר. גם זה הפסוק מעיד כי הים היה מרבע מתחת, שהרי מונה לו ארבע רוחות ככל מרובע, ובכל רוח היו שלשה בקר שהיה **הים** עומד **עליהם**:

פסוק ה

מחזיק בתים שלשת אלפים יכיל. ובספר מלכים: "אלפים בת יכיל" (מ"א ז,כו)! פירשו רבותי' ז"ל (ת"צ כלים ב"מ ה,ב): אלפים בלח ושלשת אלפים ביבש; כי כל כלי מחזיק בדבר יבש – אם גודשין אותו – שליש יותר על שמחזיק בדבר לח שאין אדם יכול לגדוש אותו – שהגדיש הוא שליש הכלי. וכן אמרו במשנה (כלים טו,א): שדה תיבה ומגדל וכוורת הקש, אע"פ שיש להם שולים, אם מחזיקות ארבעים סאה בלח, שהן כורַיִן ביבש, טהורים – וכורַיִם הם ששים סאה:

פסוק ו

חמשה מימין וחמשה משמאל. פי': מימין כיור משה ומשמאלו. וכן במנורות – חמש מימין מנורה שעשה משה וחמש משמאלה (להלן פס' ז); וכן בשלחנות – חמש מימין לשלחן משה וחמש לשמאלו (להלן פס' ח). כן פרשוהו רבותי' ז"ל (ב' מנ' צח,ב), כי המנורות כלם היו בדרום והשלחנות כלם בצפון; וכן נתנם משה במשכן – המנורה בדרום (שמ' מ,כד) והשלחן בצפון (שמ' מ,כב). ונחלקו רבותי' ז"ל (ב' מנ' צט,א): מהם אמרו כי לא היו מדליקים אלא על מנורת משה ולא היו מסדרין אלא על שלחן משה, שנ' "את מנורת הזהב ונרותיה לבער בערב" (הש' להלן יג,יא); ומהם אמרו כי על כלן היו מדליקין שנ' "את המנורות ונרותיהם לבערם כמשפט" (להלן ד,כ), ועל כולן היו מסדרין שנ' "את השלחנות ועליהם לחם הפנים" (להלן ד,יט). וכן נראה כי על כולן היו מדליקין ומסדרין, ואע"פ שכל אחד מהם תירץ הפסוקים לדעתו. ומה שאמ' "על מנורת הזהב" (הש' להלן יג,יא) – להודיע שאף בשל משה היו מדליקין, אע"פ שעשה עשר:

לרחצה בהם את מעשה העולה ידיחו בם. "את מעשה העולה" הוא פירוש "לרחצה בהם", כלומ': מה היו רוחצים בהם? את מעשה העולה היו מדיחים בם. או הוא חסר ו"ו השמוש – "ואת מעשה העולה", כלומ': הכיורים היו לרחצה בהם, פי': לרחוץ בהם הכהנים ידיהם ורגליהם, כמו כיור שעשה משה שאמ' בו "ורחצו אהרן ובניו ממנו את ידיהם ואת רגליהם" (שמ' ל,יט), ואת מעשה העולה ידיחו בם גם כן:

והים לרחצה לכהנים בו. פי': הים היה לטבילת הכהנים, שהיו טובלין מטומאתן בתוכו. ובתלמוד ירושלמי (יומא ג,ח) מקשה: ולאו כלי הוא? כלומ': היאך היו טובלין בתוכו? והלא הוא כלי, ואין טבילה בכלים! ומתרץ: אמ' ר' יהושע בן לוי: אמת המים היתה נמשכת לו מעין עיטם, והיו רגלי השורים פתוחים כרמונים; כלומ': מתחת לארץ היו באין לו המים, והיו נכנסין ועולין דרך רגלי השורים, שהיו פתוחין מתחתיהם וחלולים:

פסוק ז
כמשפטם. פי': כמשפט המנורה שעשה משה, עם הגביעים והכפתורים (שמ' לז,יז-כב):

פסוק ח
ויעש מזרקי זהב מאה. אינו אומר שהיו לצורך השלחנות, אלא לזרוק בהם הדם על המזבח היו; אלא מנאם עם השלחנות לזכר הכלים שעשה זהב:

פסוק ט
והעזרה הגדולה. היא החצר הגדולה שהיו עומדים בה ישראל, ונקראת "עזרה" – שהיו נעזרים בהתפללם שם:

פסוק יג
ואת הרמונים ארבע מאות. ולמעלה אמ' "ויעש רמונים מאה ויתן בשרשרות" (דה"ב ג,טז)! המאה שזכר הם לטור האחד, והיו בהם ארבעה טורים רמונים – הנה ארבע מאות. או היו רמונים קבועים בשרשרות זולתי הרמונים הקבועים בשבכות, והיו רמוני השרשרות מאה ורמוני השבכות ארבע מאות:

פסוק טז
עשה חורם אביו למלך שלמה. פי': כל הכלים האלה עשה חירם יפים וטובים כאביו, כלומ': כמו שהיה עושה אביו של חירם, שהיה נודע ומפורסם באומנות, כמו שאמר למעלה "יודע...בזהב ובכסף" וגו' (דה"ב ב,יג). וחסר מ"אביו" כ"ף השמוש; וכמהו רבים, כמו "לב שמח ייטיב גהה" (מש' יז,כב), שפרושו "כגהה":

פסוק יז
בעבי האדמה. פי': בעבי הקרקע יצקם – לא שעשה להם כורים לצקת בהם, כי לא יתכן לכלים גדולים כאלה. ויונתן תרגם "במעבה האדמה" (מ"א ז,מו) – "גרגשתא", והוא עפר אדום יעשו ממנו הכורים, להתיך בהם המתכות:
בין סכות ובין צרדתה. ובספר מלכים "ובין צרתן" (מ"א ז,מו); ו"צרתן" ו"צרדתה" קרובים בלשון:

פסוק כא
הוא מכלות זהב. כמו "כלי זהב", כלומ': כל כלי המנורה הוא זהב. ויש מפרש' "מכלות זהב" כמו "כליל זהב", כלומ': זהב מזוקק הרבה. וכן בדברי רבותי' ז"ל (ב' מנ' כט,א): עשר מנורות עשה שלמה, וכל אחת ואחת הביא לה אלף זהב, והכניסוהו אלף פעמים לכור, והעמידוהו על ככר זהב:

פסוק כב
להיכל זהב. פי': מצופות זהב; כי הדלתות מעץ היו כמו שכת' בספר מלכים, אבל היו מצופות זהב (מ"א ו,לד-לה):

פרק ה

פסוק א
ויבא שלמה את קדשי דויד אביו. פי': הנותר, כאשר נעשתה כל המלאכה:

פסוק ד
וישאו הלוים את הארון. ובספר מלכים: "וישאו הכהנים את הארון" (מ"א ח,ג)! הכהנים נשאוהו; ומה שאמ' "הלוים" – הם הכהנים. כי הכהנים לויים היו; ואמרו רבותי' ז"ל (ב' יב' פו,ב): בעשרים וארבעה מקומות נקראו הכהנים "לוים", וזה אחד מהם: "והכהנים הלוים בני צדוק" (יח' מד,טו). ומה שאמ' בסמוך "הכהנים הלוים" (פס' ה) פי': הכהנים והלוים; וכן כת' במלכים בו"ו: "ויעלו אותם הכהנים והלוים" (מ"א ח,ד). והכהנים נשאו את הארון, והלוים אהל מועד:

פסוק ה
ויעלו את הארון ואת אהל מועד. פי': את הארון מציון, ואת אהל מועד מגבעון שהיה שם. וכן כת' במלכים: "אז יקהל שלמה...להעלות...ארון ברית יי' מעיר דוד היא ציון" (מ"א ח,א). ואת אהל מועד גנזו באוצרות בית האלהים, עם הקדשים (לעיל פס' א); אבל הארון הכניסו אל מקומו – אל דביר הבית (להלן פס' ז):

פסוק ט
ויאריכו הבדים. אם אלו הבדים הם שהיו בארון מתחלה, תמה הוא היאך נראו **על פני הדביר**. שהרי הבדים לא היה ארכן יותר מעשר אמות, שהרי קדש הקדשים של אהל מועד לא היה אלא עשר, והארון היה נתון בתוכו, ולא נאמר בתורה שהיו נראין הבדים מבחוץ לפרכת; והדביר היה רחבו עשרים (דה"ב ג,ח) – אם כן היאך היו נראין על פני הדביר? ואפשר שעשו לארון בדים אחרים ארוכים מהם כדי שיראו על פני הדביר; וזהו שאומר "ויאריכו" שהוא פעל יוצא, ולא אמ' "וַיַּאֲרִכו". גם כן יתכן לפרש כי אותן הבדים היו שהיו בארון מתחלה. ואפשר שהיה ארכן עשר אמות, וקודם שהכניסו הארון לדביר היו הבדים נתונים בארון בשוה – שהיו עודפים אחורי הארון כמו לפני הארון – שהרי ארבעה אנשים היו נושאים אותו: לכל בד שני אנשים, אחד לפניו ואחד לאחוריו. וכיון שהביאו הארון לדביר כמו שהיה – עם בדיו – ולא היה עתיד עוד לנשאו בכתף, האריכו

הבדים ומשכום כלפי חוץ עד שנראו ראשי הבדים על פני הדביר, כדי שיהיה נכנס שם כהן גדול ביום הכפורים להקטיר בין הבדים ולא יהיה פונה הנה והנה. לפיכך האריכו הבדים עד פני הדביר; **ולא יראו החוצה** – חוץ לפני הדביר. ואם תאמר: כיון שלא היה ארך הבדים אלא עשר אמות, והדביר רחבו עשרים, היאך נראו עדין על פני הדביר? יתכן שלא נתנו הארון סמוך לכותל מערבי, אלא הרחיקו אותו מן הכותל. והכרובים פורשים כנפים על הארון ועל בדיו (פס' ח), שהיה פרישת הכנפים ברחב גם כן עשרים אמה, כמו שהיה בארך (דה"ב ג,יג). או היה רחב הכנפים כרחב הארון וארך הבדים. ורבותי ז"ל דרשו (ב' יומא נד,א): כת' **ויראו ראשי הבדים**, וכת' **ולא יראו החוצה**. הא כיצד? דוחקים ובולטין ויוצאין בפרכת ונראין כמין שני דדי אשה, שנ' "בין שדי ילין" (שה"ש א,יג). ואין אנו צריכין לדרש הזה, שהוא אומ' שהיו נראין על פני הדביר, אבל חוץ לכותל הדביר לא היו נראין. ומה שאמרו עוד (ב' מג' י,ב): מקום ארון אינו מן המדה ובנס היה עומד, לא ידעתי מה טעם; שהרי הכת' אומ' שהכרובים היו פורשים כנפים על הארון (לעיל פס' ח), והארון מתחת כנפי הכרובים היה ואינו נכנס בחשבון. ואם כן, מה טעם לתת נס במקום שאינו צריך? והם אמרו (ב' שם) כי הארון עשר אמות היו לו לכל רוח; זה לא מצאנו, ולא יתכן לפי הפסוקים! והם שאמרו ידעו מה אמרו, כי דעתם רחבה מדעתנו:

ויהי שם. הבדים היו שם, ואמ' "ויהי" דרך כלל; ובמלכים: "ויהיו שם" (מ"א ח,ח). אמ' שהיו שם הבדים, שלא הסירו אותם עוד כמו שכת' "לא יסורו ממנו" (שמ' כה,טו), וגם לא החזירום לאחוריהם, אלא היו משוכים לפני הדביר לעולם – זהו **עד היום הזה**. אם כן, דלתות שער הדביר לא היו נסגרות; לפיכך הֻצרך לעשות פרכת, להיות מסך מבדיל:

פסוק יא

אין לשמור למחלקות. כי כבר נחלקו הכהנים והלוים למשמרות, ועתה היו כל כך הזבחים לרב והקהל לרב כי כל הכהנים והלוים היו מצטרכים כלם לעבוד ולהלל:

פרק ו

פסוק א

לשכון בערפל. פי': אמ' שישכון בתוך בני ישראל בערפל, והוא הענן, כמו שכת' "ושכנתי בתוך בני ישראל" (שמ' כט,מה); והוא שירד כבודו בענן במקום המקדש לעבדו. ורבותי ז"ל אמרו (ב' יומא נג,א): כשאמ' "כי בענן אראה על הכפרת" (וי' טז,ב), רמז להם כי בענן יראה בבית עולמים; ואע"פ שהם גם כן פרשו (שם) כי "בענן" – בעשן הקטרת, אף

על פי כן פשטיה דקרא בענן הכבוד הוא. וכן היה הכבוד נראה בענן תמיד במשכן, כמו שכת' "וירא כבוד יי' בענן" (השׁ' דב' לא,טו), "והנה כבוד יי' נראה בענן" (שׁמ' טז,י). וכמו שאמ' כן עשה, שהשכין כבודו **בבית זבול** שבניתי לו, וירד בענן:

פסוק ב

עולמים. כי שילה ונב וגבעון לא היו עולמים; כי לא היו הם המקום הנבחר אשר נאמר עליו "אל המקום אשר יבחר יי'" (דב' יב,כו), כי אם זה המקום – שהוא הר המוריה – שעקד אברהם אבינו את יצחק בנו בו (בר' כב,ט) וקראו "יי' יראה" (בר' כב,יד), ואמ' "בהר יי' יראה" (שם) כי באותו ההר יראה לדורות. ודוד כשראה שנעתר שם וירד שם על עולותיו אש מן השמים ידע כי הוא המקום הנבחר, ואמ' "זה הוא בית...האלהים וזה מזבח לעולה לישראל" (דה"א כב,א):

פסוק יג

כי עשה שלמה כיור נחשת. מלת "כי" הוא טעם למה שאמ' "נגד כל קהל ישראל" (פס' יב): היאך היה נגד כלם והיו רואים אותו כלם? כי עשה כיור נחשת ועמד עליו:

פסוק יח

כי האמנם. הה"א פתוחה כי היא לתמה, כלומ': באמת הוא **שישב אלהים** עם **האדם על הארץ**? זה לא יתכן להאמין – כי אתה תתברך ותתעלה על הכל! אין לך מקום שיכילך; כי אתה מקום העולם, ואין העולם מקומך. אם כן מה שבניתי הבית לך אינו אלא על דרך משל, שיהיה רצונך וכבודך נמצא **בבית הזה לשמוע אל התפלה אשר** יתפללו **במקום הזה**. ואע"פ שבכל מקום הוא רצונו אל הצועק אליו בלב שלם לשמוע תפלתו, בקש שלמה מלפני השם שיהא המקום הזה הנבחר מסייע המתפלל בתפלתו כאלו הבית הוא מלאך מליץ, ותשמע תפלת כל מתפלל בבית הזה בקרוב יותר משיתפלל במקום אחר:

פסוק כב

ונשא בו אלה. אם יחייבנו הדין שבועה, מענין "כי תשה ברעך משאת מאומה" (דב' כד,י), שהוא לשון חוב:

ובא אלה. פי': ובא הנשבע לקבל האלה **לפני מזבחך בבית הזה**:

פסוק כג

ושפטת. פי': אע"פ שאתה מאריך אף לנשבע לשקר ואין אתה נפרע ממנו בשעת עונו, אם ישבע בבית הזה אל תאריך לו, שיכירו בני אדם כי המקום הנבחר הזה סייע במהירות העונש, וייראו הבית הזה ויפחדו ממנו; וכל זה הוא כבודך. וגם הב"ה צוה כן, שאמ' "ומקדשי תיראו" (וי' יט,ל):

להשיב לרשע לתת דרכו בראשו ולהצדיק צדיק. אי זה מהם שיהיה הרשע: הנשבע לשקר; או המשביעו בחנם והוא נשבע באמת – כי העונש על המשביע:

פסוק כז

כי תורם אל הדרך הטובה. כלומ' שתודיעם על אי זה עון נעצרו השמים, ותורם הדרך הטובה, **ונתתה מטר**:

פסוק כח

כל נגע וכל מחלה. פי': אע"פ שזכרתי מצרכי עמך ישראל בפרט אשר יתפללו עליהם לפניך, כן אני אומ' על כל נגע ועל כל מחלה שיהיה להם. **כל תפלה וכל תחנה** שיתפללו אליך **על אשר יהיה לכל האדם ולכל עמך ישראל** – כלומ': בין ליחידים בין לרבים – כל איש ואיש לפי נגעו ומכאובו שיתפלל **אתה תשמע**:

פסוק לא

למען ייראוך. כשיראו שתסלח להם בשובם אליך והתפללם אליך בבית הזה, ידעו כי בעונש עון בא להם הנגע והמחלה, ולא שהוא מקרה; ובעבור זה ייראוך. וכן טעם "כי עמך הסליחה למען תורא" (תה' קל,ד):

פסוק מא

קומה יי' אלהיך לנוחך. כלומ' שיהיה זה בית נוחך ונוח **ארון עזך** לעולם. **וכהניך...ילבשו תשועה** – שתרצה קרבנותם ותושיעם; וכן **חסידיך** היושבים בביתך להתפלל ולדעת דרכיך.... או פי' "וחסידיך": הלוים שהיו משוררים במקדש:

פסוק מב

אל תשב פני משיחך. מכל מה שהתפללתי לך, תהיה תפלתי מקובלת לפניך:

פרק ז

פסוק ג

על הרצפה. כל קרקע הבית נקרא "רצפה" לפי שהיה רצוף באבני שיש. וזכר כריעתם אפים על הרצפה לפי שכריעת שלמה היתה על הכיור במקום שהיה עומד, והם גם כן כרעו אפים – על הרצפה, במקום שהיו שם:

פסוק ו

בהלל דויד בידם. כלי שיר שעשה דוד להלל. או פי' "בהלל דוד" שהיו אומרים המזמורים שעשה דוד, ופי' "בידם" כי על פי נגון הכלים היו נאמרין:

פסוק ז

ויקדש שלמה את תוך החצר. נחלקו רבותי' ז"ל בדבר זה (ב' זב' נט,א-ס,א): יש אומ' כי רצפת העזרה קדש לעשות בו העולות כמו על המזבח, לצורך שעה, מרב העולות; ויש אומר' כי בנה שם מזבח אחר לצורך שעה:

פסוק ט

כי חנכת המזבח עשו שבעת ימים. אמרו רבותי' ז"ל (ב' מ"ק ט,א) שאכלו ביום הכפורים, כי שבעת ימים קודם חג הסכות יום הכפורים בכללם, והחנכה היתה שמחה בזבחי שלמים, במאכל ובמשתה. ולא נחשב להם לעון; שיצתה בת קול ואמרה: כולכם מזומנים לחיי העולם הבא:

פסוק י

וביום עשרים ושלשה לחדש השביעי שלח את העם. ובספר מלכים אומ' "ביום השמיני שלח את העם" (מ"א ח,סו), והוא עשרים ושנים לחדש! פרשו רבותי' ז"ל (ב' שם) כי ביום השמיני נטלו רשות ממנו, ולא נסעו אותו היום לפי שהיה חג, ולמחר – שהוא עשרים ושלשה לחדש – שנסעו, חזרו ונטלו רשות ממנו:

פסוק יט

ואם תשובון אתם. פי': אתה וישראל:

פסוק כא

אשר היה עליון לכל עבר עליו. פי': שהיה עליון ונפלא בעיני כל עובר; בחרבנו – **ישם** וישרק עליו העובר:

פרק ח

פסוק ב

והערים אשר נתן חורם לשלמה. ובספר מלכים אומ' כי שלמה נתן לחירם עשרים עיר בארץ הגליל, ואינו אומ' שנתן חירם לשלמה אלא עצי ארזים ועצי ברושים וזהב (מ"א ט,יא)! יתכן לפרש כי נתן חירם לשלמה ערים בארצו והושיב **שם בני ישראל** כדי להחזיק בהם, ושלמה גם כן נתן לחירם ערים בגליל; וזה היה לחזק הברית ביניהם. וזכר במלכים מה שנתן שלמה לחירם, וזכר בזה הספר מה שנתן חירם לשלמה:

פסוק ג

ויחזק עליה. עד שכבש אותה:

פסוק י

ואלה שרי הנציבים אשר למלך שלמה חמשים ומאתים הרדים בעם. ובספר מלכים הוא אומר "חמשים וחמש מאות" (מ"א ט,כג)! השלש מאות היו מהגרים שהיו נציבים על שלשת אלפים ושלש מאות כמו שכתבנו למעלה (דה"ב ב,א), ואלה המאתים וחמשים היו מישראל, שהיו נציבים על אותן השלש מאות גרים שהיו נציבים על השאר. ובספר מלכים מנה כל הנציבים כאחד – ישראל וגרים – והיו חמש מאות וחמשים. ובזה הספר לא מנה נציבי הגרים כי אם נציבי ישראל; כי נציבי הגרים מנה אותם בכלל שאר הגרים, שאמ' "שלשת אלפים ושש מאות" (דה"ב ב,א), ועושי המלאכה לא היו אלא שלשת אלפים ושלש מאות כמו שאומ' בספר מלכים (מ"א ה,ל) – הנה השלש מאות הם הנציבים:

פסוק יא

בבית דויד. דרך כלל; רוצה לומ': בבתי דוד:

כי קדש המה. ואע"פ שלא היה הארון כי אם באחד מהבתים המקודש לו, אע"פ כן חשב כל הבתים כמקודשים כיון שנכנס שם הארון; ואמ' "לא תשב...לי" מהיום ואילך כיון שבניתי לה בית. ולענין זה בנה לה בית, שלא תשב במקום הקדש; ואע"פ כן ישבה שם עשרים שנה עד שנגמרה מלאכת ביתו:

באה אליהם ארון יי'. זכר הארון בלשון נקבה; וכן "וארון האלהים נלקחה" (ש"א ד,יז):

פסוק טו

ולא סרו מצות המלך. תחסר מ"ם השמוש, ופי': ממצות המלך:

פסוק טז

מוסד בית יי' ועד כלותו. גם זה תחסר מ"ם השמוש, ופי': ממוסד, כלומ': מיום הוסדו ועד כלותו נכונה כל המלאכה:

פסוק יז

אז הלך שלמה לעציון גבר ואל אילות. פי': ולקח אותם הערים ועשה שם אֳנִי, כמו שאומ' בספר מלכים (מ"א ט,כו):

פסוק יח

ארבע מאות וחמשים ככר זהב. ובספר מלכים אומ' "ארבע מאות ועשרים" (מ"א ט,כח)! אפשר כי השלשים ככר זהב הוציאו בהוצאת הדרך:

פרק ט

פסוק ד
ועליתו אשר יעלה בית יי'. מעלה שעשה לעלות מביתו לבית יי':

פסוק י
אלגומים. פרשתיו (לעיל ב ב,ז).

פסוק יא
מסלות לבית יי'. ובספר מלכים אומ' "מסעד לבית יי'" (מ"א י,יב); ופי': עמודי סמיכות התקראות:

פסוק יב
מלבד אשר הביאה אל המלך. ובספר מלכים: "מלבד אשר נתן לה כיד המלך שלמה" (מ"א י,יג). ופי' הפסוק כן הוא: והמלך שלמה נתן למלכת שבא את כל חפצה אשר שאלה, מלבד אשר נתן לה מעצמו כנגד אשר הביאה לו היא; שהיה צריך הוא גם כן לתת לה דברי חמודות מעצמו, כי היא הביאה לו הרבה. והוא נתן לה; כנגד מה שהביאה לו, נתן לה גם הוא – כיד המלך – מהנמצא בארץ ישראל שלא היה נמצא בארצה. ויתכן לפרש: נתן למלכת שבא את כל חפצה אשר שאלה מחידות ומדברי חכמות:
ותהפך ותלך לארצה. כמו "ותפן ותלך לארצה" הכת' במלכים (מ"א י,יג); ופי': הפכה פניה ללכת. וכן "הפך איש מעל מרכבתו לקראתך" (מ"ב ה,כו):

פסוק יד
לבד מאנשי התרים והסחרים. ה"תרים" הם הסוחרים הקטנים מעטי הסחורות והעסקים, והם מחפשים הרבה על המקח ועל ממכר לפי שעסקם מועט; לפיכך נקראו "תרים". וה"סוחרים" הם הסוחרים הגדולים:

פסוק טז
שלש מאות זהב. ובספר מלכים: "שלשת מנים" (מ"א י,יז), כי המנה מאה זהב:

פסוק יח
לכסא מאחזים. פי': המעלות היו מאחזים לכסא ודבוקים בו, והכבש היה לפני המעלות, והיה בזהב. ופי' "כבש" כמו מעלה; אבל אינו עשוי כמעלות האבנים והעצים שהם זה על זה, אלא מעלה אחת לבד הוא, ומשופע הוא, והולך ועולה מקרקע עד המקום שעולין בו אליו. לפיכך היו עושין למזבח כבש – שעולין בו אליו, כמו שאמ' במשנה "עלה

בכבש" (זב' ה,ד), והיה אסור לעשות לו מעלות, כמו שכת' "לא תעלה במעלות" (שמ' כ,כג):

פסוק כא

שנהבים וקופים ותוכיים. תרגם יונתן בספר מלכים (מ"א י,כב): "שן דפיל וקופין וטוסין":

פסוק כה

ארבעת אלפים אריות סוסים. ובמלכים: "ארבעים אלף ארות סוסים" (מ"א ה,ו)! פרשו רבותי ז"ל (ספרי במ' מב): ארבעים אלף אצטבליות היו ובכל אחת ארבעת אלפים סוסים, או ארבעת אלפים אצטבליות היו ובכל אחת ואחת ארבעים אלף סוסים:

פסוק ל

על כל ישראל ארבעים שנה. לפי שדוד לא מלך על כל ישראל ארבעים שנה, כי בחברון לבדה מלך שבע שנים – על יהודה (ש"ב ב,יא), לפיכך אמ' כי שלמה מלך על כל ישראל ארבעים שנה:

פרק י

פסוק ו

איך אתם נועצים. פי': איך אתם נועצים בעצמכם לתת לי עצה?:

פסוק ז

להעם הזה. עם ה"א הידיעה כמשפט; וברב היא חסרה להקל:

פסוק יד

לאמר אכביד את עלכם. היה לו לומר "אבי הכביד את עלכם **ואני אוסיף עליו**"! אלא פרושו עם הסתר דבר, וכה משפטו: אכביד עלכם כאשר הכביד אבי, ואני אוסיף עליו. או אל"ף "אכביד" במקום ה"א, והוא מקור, כמו "אברך" (בר' מא,מג), "אשכם" (יר' כה,ג), שהאל"ף בהם במקום ה"א; ופי': אבי אמ' להכביד עלכם, ואני אוסיף עליו:

פסוק טו

כי היתה נסבה מעם האלהים. ובספר מלכים: "כי היתה סבה" (מ"א יב,טו); והוא שם. וזה נפעל עומד, שהוא כתאר; רוצ' לומ' כי היתה גזרה נסבה מאת האלהים שישמע לעצת הילדים:

פרק יא

פסוק יח
אביחיל בת אליאב וכו'. חסר ו"ו החבור, כמו "שמש ירח" (חב' ג,יא), "ראובן שמעון" (שמ' א,ב); פי': לקח בת ירימות בן דוד לאשה, ולקח גם כן אביחיל בת אליאב. וירימות זה לא נזכר בבני דוד (לעיל א ג,א-ח); אולי הוא מאחד הנזכרים ושני שמות היו לו:

פסוק יט
ותלד לו. על אחת מהן הוא אומר, כי האחרת מתה, או לא היו לו בנים ממנה:

פסוק כב
כי להמליכו. פי': כי אמר להמליכו, והעמידו בחייו לנגיד באחיו:

פסוק כג
ויבן ויפרץ מכל בניו. פי': הבין בדבר ופחד ממרד, ופרץ מכל בניו, ופזרם **בכל ארצות יהודה ובנימן** כדי להחזיק המלכות בידו:
ויתן להם המזון לרב. כדי שלא יצטרכו לשאול לעם:
וישאל המון נשים. פי': לבניו, כדי להרבות זרעו. כי לעצמו הנה כתוב כי שמנה עשרה נשים נשא וששים פלגשים (לעיל פס' כא); אם כן "וישאל המון נשים" לצורך בניו הוא:

פרק יב

פסוק יא
אל תא הרצים. אל חדר הרצים:

פסוק טו
להתיחש. פי': דברי שמעיה ועדו הנביאים היו בדברי המלכים ובהתיחשם:

פרק יג

פסוק א
בשנת שמנה עשרה למלך ירבעם וימלך אביה. לא ידענו למה נתעכב שנה אחת מלמלוך, שהרי רחבעם לא מלך אלא שבע עשרה שנה (דה"ב יב,יג), ורחבעם וירבעם תחלת מלכותם בשנה אחת. ויתכן לפרש כי רחבעם נכנס בשנת שמנה עשרה, ולא מנה אותה לו לפי שלא השלימה; ומנה אותה לירבעם כמשפט:

פסוק ב

ושם אמו מיכיהו בת אוריאל. היא מעכה בת אבשלום הנזכרת למעלה (דה"ב יא,כ), ושני שמות היו לה ולאביה; ו"מיכיהו" ו"מעכה" קרובים הם בלשון. והרבה נמצאים כזה בזה הספר אדם אחד נזכר בשני שמות:

פסוק ז

נער רך לבב וכו'. והלא בן ארבעים ואחת שנה היה במלכו (דה"ב יב,יג)! אלא פרושו: כנער, שלא היה אמיץ לב להלחם:

פסוק י

והלוים במלאכת. במלאכה הראויה להם, והם כלי השיר. והיתה מ"ם "בַּמְלָאכֶת" ראויה להדגש, ונרפתה להקל. וכן "בשר חי בַּשְׁאֵת" (וי' יג,י) וזולתם, כמו שכתבנו בספר מכלל (מא,א):

פסוק יז

ויכו בהם אביה ועמו מכה רבה. לפי הפשט פרושו לפניו – **ויפלו חללים מישראל חמש מאות אלף איש**. ויש בו דרש (ירוש' יב' פב,ב): למה אמ' "מכה רבה"? כלומ': יותר על הריגתם, שלא יהיו נשותיהם ראויות להנשא. אמרו: אמ' ר' אבא בר כהנא: שהעביר הכרת פניהם מהם; הה"ד "הכרת פניהם ענתה בם" (יש' ג,ט) – זה החוטם. ר' אמי אמ': שהושיב עליהם שומרים שלשה ימים עד שנתקלקלה צורתן; הה"ד "עצמו לי אלמנותיו מחול ימים" (יר' טו,ח):

פסוק כ

ויגפהו יי' וימת. לא שמת בימי אביה. שהרי אביה לא מלך אלא שלש שנים (לעיל פס' ב), ומלך בשנת שמנה עשרה לירבעם (שם פס' א), ואסא בנו מלך בשנת עשרים לירבעם (מ"א טו,ט) – נמצא כשמלך אסא עדין חי ירבעם. ועוד חיה משמלך אסא שתי שנים, כי עשרים ושתים שנה מלך ירבעם (מ"א יד,כ). אלא פרושו: ויגפהו יי' במלחמותיו, כמו שכ' "והאלהים נגף את ירבעם וכל ישר' לפני אביה" (לעיל פס' טו), "וימת", כלומ': מת לו בזאת השפלות, שלא עצר כח עוד משמלך אביה. ובבראשית רבה (סה,כ) ובסדר עולם (סע"ר טז) מפרש "ויגפהו" על אביה, ומפרש: בעון שלקח בית אל (לעיל פס' יט) ולא בער ע"ז ממנו –שמצא שם אחד מן העגלים. ועוד יש בו דרש (ירוש' יב' פב,ב), והוא רחוק: "ויגפהו יי"" – את סבור שהוא ירבעם? אינו אלא אביה! ולמה נגף? על שבזה לירבעם ברבים; הה"ד "ועמכם עגלי זהב" (לעיל פס' ח):

פסוק כב
במדרש הנביא עדו. נקרא ספרו "מדרש" לפי שהיה נדרש תמיד לראות שם עניני המלכים:

פרק יד

פסוק י
אל יעצר עמך אנוש. פי': אל ימלוך, כמו "יורש עצר" (שו' יח,ז); כלומ': לא יהיה הם ממשלה כנגדך. או פי': אל יעצר כח:

פרק טו

פסוק ג
ללא אלהי אמת. שיהיו בגלות בין עובדי ע"ז, כמו עובדי ע"ז, כמו "ועבדת שם אלהים אחרים" (דב' כח,לו) כמו שתרגם אנקלוס, כי כשעובד עובדיהם כאלו עובד אותם. או פרושו: ללא שופטי אמת, כמו "והגישו אדניו אל האלהים" (שמ' כא,ו), שפרושו: השופטים; כי הגוים שופטי ישראל בגלות:

פסוק ח
והנבואה עדד הנביא. חסר הנסמך – פי': והנבואה נבואת עודד הנביא; וכן "הארון הברית" (יה' ג,יד), ואחרים זולתו. או פי': והנבואה לעודד הנביא. והנה הנבואה היתה לעזריהו בן עודד – ואיך אמר "והנבואה עודד הנביא"? רוצה לומר: בן עודד הנביא, כמו "לעיני חנמאל דודי" (יר' לב,יב), שרוצה לומר: בן דודי; ואע"פ שפרשתי בו פרוש אחר (יר' שם, סה"ש ע' "דוד"). או יתכן כי גם אביו התנבא לו כענין הזה פעם אחרת – או באותה הפעם, כי עודנו חי, וכן מצאנו אותו בימי אחז (להלן כח,ט) – וכששמע הדברים האלה מפי בנו, ושמע הנבואה של אביו פעם אחרת, עם כל זה **התחזק ויעבר השקוצים**:

פסוק טז
וגם מעכה אם אסא. היא אם אביו, כי מעכה בת אבשלום היתה אם אביה אביו (דה"ב יא,כ). ובספר מלכים אומר על אסא "ושם אמו מעכה בת אבשלום" (הש' מ"א טו,ב) – רוצ' לומר: אם אביו. ודרך הלשון לקרא לאבי אביו אביו, כמו "אל רעואל אביהן" (שמ' ב,יח), וגם לאם אביו אמו. וזכר אם אביו לאסא בעבור שהיתה עובדת ע"ז, כמו שאמ' **אשר עשתה לאשרה מפלצת**, ועם כל זה עשה הוא הישר בעיני יי' ולא נטה אחריה.

גם יתכן לפרש כי אחרת היתה שנקראת גם כן "מעכה בת אבי שלום" – אם אסא כמו אם אביו:

פסוק יט

ומלחמה לא היתה עד שנת שלשים וחמש למלכות אסא. פי': מלחמת ישראל, אבל מלחמת הכושים (דה"ב יד,ח-יד) היתה בשנת חמש עשרה למלכות אסא:

פרק טז

פסוק א

בשנת שלשים ושש למלכות אסא עלה בעשא. היאך היה זה? והלא כת' בספר מלכים "בשנת עשרים ושש...לאסא...מלך אלה בן בעשא" (מ"א טז,ח). ועוד כת' שם כי בשנת שלש לאסא מלך בעשא על ישראל, ומלך עשרים וארבע שנה על ישראל (שם טו,לג). הנה שלמה מלכותו בשנת עשרים ושש לאסא! יתכן לפרש כי אותן חשבונות של ספר מלכים אינו מונה לתחלת מלכות אסא, אלא לתחלת מלחמותיו; ועשר שנים שקטה הארץ בתחלת מלכותו, כמו שאמ' "בימיו שקטה הארץ עשר שנים" (דה"ב יג,כג). ולפי שבספר מלכים זוכר ענין מלכי ישראל גם כן, לא זכר תחלת מלכות אסא אלא מעת שהחל להלחם; ועשר שנים ששקטה הארץ לא מנה אותם שם. ושתי שנים מאלה עשר שנים היו בימי ירבעם; והשמנה שנים לא מלך נדב על ישראל, ואם מלך לא חזקה מלכותו ולא מנה אותם לו. ובשנה השנית אחר העשר שנים מלך נדב מלכות שלימה, ונלחם עם אסא. והנה "בשנת שלש לאסא" שאומ' שם זהו פרושו: בשנת שלש שהחל להלחם עם מלכי ישראל. ונלחם תחלה עם נדב בן ירבעם; ולשלש שנים מלך בעשא, ונלחם עם אסא כמו שאומ' שם "ומלחמה היתה בין אסא ובין בעשא...כל ימיהם" (מ"א טו,לב). ומלחמה זאת שעלה בעשא ובנה **את הרמה** היתה בשנת עשרים ושלש למלכות בעשא, שהיא שנת שלשים ושש לתחלת מלכות אסא; והיא שנת כ"ה או כ"ו למלחמת אסא, כי שנה שניה של נדב בן ירבעם מונה אותה גם כן לבעשא, כי אפשר שלא שלמה השנה לו. ובסדר עולם (סע"ר טז) אומ' כי המלחמה הזאת היתה בשנת שש עשרה לאסא, שנה אחת אחר מלחמת הכושיים; ומניין ל"ו הוא אומ' למיתת שלמה, כי כשנשא שלמה את בת פרעה – והוא בשנת ד' למלכותו – נגזרה גזרה שתחלק מלכות בית דוד ל"ו שנה כנגד אותן ל"ו שנה שהיה שלמה חתן פרעה. והיתה עתידה לחזור מלכות בית דוד בשנת י"ו לאסא, ששלמו ל"ו שנה לשלמה; ומפני שקלקל אסא במלחמת בעשא,

ונשען על מלך ארם ושלח לו אוצרות בית יי' (להלן פס' ב), ולא נשען על יי' (להלן פס' ז), לא חזרה מלכות בית דוד, והיתה חלוקה כשהיתה:

פסוק ט
עם לבבם שלם. עם אשר לבבם שלם; ורבים כמהו:

פסוק י
וירצץ אסא מן העם בעת ההיא. כי היה לו כעס עם הכל על הנבואה אשר שמע:

פסוק יד
וזנים. פי': ומינים; תרג' "למינהו" (בר' א,יב) – "לזנוהי":
וישרפו לו שרפה. פי': שריפת הבשמים והמרקחות. ורבותי' ז"ל פרשו (ב' ע"ז יא,א) שהיה מנהג המלכים לשרף בשעת מיתתן מטתן וכלי תשמישן:

פרק יז

פסוק ג
כי הלך בדרכי דויד אביו הראשנים. שלא חטא; אבל באחרונה חטא במעשה בת שבע (שמואל ב יי"א:ג') ובמנות ישראל (ש"ב כד). או אומר "הראשונים" כנגד שאר מלכי יהודה שהיו חוטאים באחרונה, וכך הפי': כי הלך בדרכי דוד אביו, ואותם הדרכים הם דרכי כל מלכי יהודה הראשונים. אבל באחרונה היו חוטאים – כי שלמה לעת זקנתו נשיו הטו את לבבו (מ"א יא,ג-ד); וכן רחבעם: "וכחזקתו עזב את תורת יי'" (דה"ב יב,א); וכן אביה לפי המדרש שכתבנו (לעיל ב יג,כ); וכן אסא חטא באחרונה ונשען על מלך ארם (דה"ב טז,ב-ג), וגם בחליו לא דרש את יי' (שם פס' יב):

פסוק ז
לבן חיל. כך היה שמו:

פסוק יא
וכסף משא. משא בהמות – כסף ושאר מנחות. ואחר שאמ' "מביאים" ולא אמ' "הביאו", נראה כי בכל שנה היו מביאים לו; וכן **מביאים לו צאן אילים** וכו' – בכל שנה היו מביאים לו:

פסוק יב
בירניות. כמו "בירה", והנו"ן והיו"ד כנו"ן יו"ד "רחמניות" (איכה ד,י), "קדמוניות" (יש' מג,יח):

פסוק טז
המתנדב ליי'. אולי התנדב לאוצרות בית יי' כסף וזהב, והיה אחר שהיה שמו כשמו; לפיכך אמ' "המתנדב ליי'":

פרק יח

פסוק א
ויתחתן לאחאב. התחתן עמו, שלקח בת אחאב לבנו יהורם (מ"ב ח,יח):

פסוק יט
מי יפתה את אחאב. זה הענין פרשנו בספר מלכים (מ"א כב,כ-כג):

פסוק לא
ויסיתם אלהים ממנו. הסיתם ונתן בלבם שיסורו ממנו, כמו שאמ' בספר מלכים "ויסירם":

פסוק לד
היה מעמיד במרכבה. פי': היה מתחזק ומעמיד עצמו כדי שלא יהיו סבורים ארם כי הוכה; ועוד, שלא לשבר לב ישראל. ובספר מלכים: "מָעֳמָד" (מ"א כב,לה):

פרק יט

פסוק ו
ועמכם בדבר משפט. פי': ועמכם יהי השם בדבר משפט, כלומ' שתיראו ממנו כאלו הוא עמכם בדבר משפט. או פרושו: יהיה עמכם ויעזר אתכם בדבר משפט אם תיראו ממנו:

פסוק ח
וישבו ירושלם. אותם שמנו השופטים בכל עיר במצותו:

פרק כ

פסוק א
ועמהם מהעמונים. אומ' במדרש שהם בני שעיר, כי כן זוכר אותם בסוף הענין, וקראם "עמונים" כי התנכרו והתחפשו ולבשו בגדי עמונים כדי שלא יכירום בני ישראל, לפי שהיו תחת מלכי יהודה עד שפשעו בימי יהורם בן יהושפט (להלן כא,ח-י). ויתכן לפרש כי היו אומה אחרת נקראו "עמונים", כי לא נקראו בני עמון "עמונים" בשום מקום, כי אם "בני עמון", והעמונים היו אומה אחרת – נקראו כן על שם מקומן; וכן בדברי עזיהו

"ויתנו העמונים מנחה לעזיהו" (להלן כו,ח). ואפשר שהם המעונים שזוכר שם (כו,ז), והוא הפוך. והוא הנכון, ושם מקומן "מעון"; וכן מצאנו בספר שופטים "וצידונים ועמלק ומעון לחצו אתכם" (שו' י,יב):

פסוק ה

לפני החצר החדשה. אפשר שהיתה צריכה בדק וחדשו אותה. ורבו' ז"ל דרשו (ב' פס' צב,א) שחדשו בה דברים ואמרו: טבול יום אל יכנס במחנה לויה; כלומ': בחצר חדשו מה שלא היה מן התורה, וזהו שחדשו בה:

פסוק ט

שפוט. שֵׁם, בשקל "שאור" (שמ' יב,טו), "יקוד" (יש' י,טז):

פסוק כ

ותאמנו. תהיו נאמנים להב"ה:

פסוק לד

אשר העלה על ספר מלכי ישראל. ספר יהוא בן חנני נכתב עם ספר מלכי ישראל:

פסוק לה

אתחבר. כמו "התחבר", האל"ף תמורת ה"א; וכן "מלבושי אגאלתי" (יש' סג,ג), כמו "הגאלתי":

פסוק לז

ולא עצרו ללכת אל תרשיש. פי': ולא עצרו כח:

פרק כא

פסוק ז

לתת לו ניר. כמו "נר", כי המלך כמו הנר המאיר. וכן "בֵן" (שמ' לג,יא) ו"בֵּן", "רֵשׁ" (מש' כח,יט) ו"רֵשׁ" (מש' יג,יח):

פסוק ח

פשע אדום מתחת יד יהודה וימליכו עליהם מלך. כי מימי דוד, שהכניעם ומשל עליהם, כן היו תחת ממשלת מלכי יהודה עד עתה; ולא היו יכולין להמליך עליהם מלך לפי שהיו תחת מלך יהודה, והוא היה ממנה עליה' נציבים:

פסוק יב

ויבא אליו מכתב מאליהו הנביא. זה היה אחר שעלה (מ"ב ב,יא). ועניין זה כי נגלה אליהו ברוח נבואה לאחד מהנביאים ושם בפיו דברי המכתב הזה, ואמר לו שיכתבם

במכתב, ויביא המכתב ליהורם, ויאמר לו שזה המכתב שולח אליו אליהו, כדי שיחשב יהורם כי מן השמים בא לו המכתב, ויכניע לבבו וידע כי רעה גדולה עשה. והיאך אנו יודעים כי זה היה אחר שעלה? כי בימי יהושפט כבר עלה, כי כתוב כאשר התחבר יהושפט עם יהורם בן אחאב ללכת למלחמה על מואב "ויאמר יהושפט האין פה נביא" וגו' "ויאמר פה אלישע בן שפט אשר יצק מים על ידי אליהו" (מ"ב ג,יא), ואלישע לא נפרד מאליהו עד עלותו. ועוד, שאמר "אשר יָצַק", ואלו לא עלה עדין היה אומר "אשר יוֹצֵק מים". ובסדר עולם (סע"ר יז) אמר כי כבר היה לאליהו שבע שנים שנגנז כשבא ליהורם המכתב ממנו:

פסוק יט

לימים שנים. פי': שתי שנים:

פרק כב

פסוק ב

בן ארבעים ושתים שנה אחזיהו במלכו. ובספר מלכים הוא אומ' "בן עשרים ושתים שנה אחזיהו במלכו" (מ"ב ח,כו)! ועוד, כי כל ימי יהורם אביו לא היו אלא ארבעים שנה, שכך כת': "בן שלשים ושתים שנה יהורם במלכו ושמנה שנים מלך בירושלם" (לעיל כא,ה); אם כן היאך היה בן ארבעים ושתים שנה כשמת אביו? זה לא יתכן! ואומר בסדר עולם (סע"ר יז): כיון שהשיא אסא בתו של עמרי ליהושפט בנו לאשה, נגזרה גזרה זו על מלכות בית דוד שתכלה עם בית אחאב. וכן היה, שמת אחזיהו מלך יהודה עם מלך ישראל – שהרגם יהוא – ועתליהו אם אחזיהו ראתה כי מת בנה ותאבד כל זרע המלוכה. ולפיכך, מנה ארבעים ושתים – מיום שנגזרה גזרה. ובשנת שלשים ואחת לאסא נשאה, שנאמ' "בשנת שלשים ואחת שנה לאסא...מלך עמרי על ישראל" (מ"א טז,כג) – והלא קודם לכן מלך ארבע שנים (מ"א טז,טו-טז)! אלא רוצ' לומ': מלך מלכות שלימה על ישראל – שנתחתן עם אסא, ונתעלה, והרגו לתבני ומלך על ישראל (מ"א טז,כב). ומשנת שלשים ואחת לאסא עד שמת אחזיהו מלך יהודה ארבעים ושתים שנה. כיצד? תשע שנים לאסא; ועשרים וחמש ליהושפט (מ"א כב,מב) – הרי שלשים וארבע; ושמנה שנים ליהורם – הרי ארבעים ושתים. וזה המדרש הוא רחוק מאד מדרך הפשט. ויתכן לפרש כי יהורם חיה יותר מארבעים שנה, ולא מנה מימי מלכותו אלא שמנה שנים שמלך בחזקתו; אבל מעת שנפל ביד הערביים (דה"ב כא,טז-יז) ונפל גם כן בחליים (שם פס' יח-יט) לא מנו לו ימי מלכותו. והמליכו אחזיהו בנו תחתיו בחייו מעת שנפל אביו והלך

בלא חמדה, והיו עשרים שנה. וכשהמליכוהו בחיי אביו היה בן עשרים ושתים – וזהו שאמ' במלכים "בן עשרים ושתים שנה אחזיהו במלכו" – וכשמת אביו היה בן ארבעים ושתים; ולא מלך אחר שמת אביו אלא **שנה אחת**:

ושם אמו עתליהו בת עמרי. בת אחאב היתה כמו שכת' למעלה (ב כא,ו), אלא שיחס אותה לאבי אביה. וכן "ותבאנה אל רעואל אביהן" (שמ' ב,יח) – שהיה אבי אביהן:

פסוק ה

ויכו הרמים. חסר אל"ף, כמו "הארמים". וכן "מבית הסורים" (קהלת ד,יד):

פסוק ו

כי המכים. שֶם, כמו "המכות", כלומ': כי צריך היה להתרפא בעבור המכות:

ועזריהו בן יהורם מלך יהודה. הוא אחזיהו מלך יהודה, ושני שמות היו לו:

פסוק ז

תבוסת אחזיהו. כמו "מהומה" – וכן "יום מהומה ומבוסה" (יש' כב,ה) – כלומ': מאלהים היתה מהומה לאחזיהו שיבא אל יורם, כדי שיפל עמו:

פסוק ח

ובני אחי אחזיהו משרתים לאחזיהו. הוא שאמ' במלכים "ויהוא מצא את אחי אחזיהו" – רוצ' לומ': בני אחיו – "ויאמר מי אתם" וכו' "ונרד לשלום בני המלך ובני הגבירה" (מ"ב י,יג). וכן אמ' הנה "משרתים לאחזיהו", כלומ': היו הולכים לעבודת אחזיהו לעזור לבני מלך ישראל:

פסוק ט

והוא מתחבא בשמרון. ובמלכים הוא אומר "וינס דרך בית הגן וירדף אחריו יהוא ויאמר גם אותו הכוהו" וכו' (מ"ב ט,כז) – נראה כי בדרך הכוהו כשהיה נס! אפשר כי כשרדפו אחריו לא השיגוהו, כי לא אמ' "ויכוהו אל המרכבה" אלא "הַכּוּהוּ"; ולא השגוהו הם בעצמם, אלא הורו בו חצים, והוא נס כמו שאמ' "וינס מגדו" (שם). ואפשר כי יצא ממגדו; ומה שאמ' "וימת שם" (שם) – לא מת ממש, אלא השיגוהו החצים בדרך כשהיה נס, וינס מגדו, ושם "מת" – שנשתתק מחמת המכות, כמו שאומ' בנבל "וימת" (ש"א כה,לז) ולא מת עד עשרה ימים (שם פס' לח). ואחר כן נשאוהו עבדיו להתחבא בשמרון, ויתחבא בשומרון, וימצאוהו שם עבדי יהוא, **ויבאוהו אל יהוא וימיתוהו** – כי עדין לא מת. ומה שאמ' הנה **ויקברוהו כי אמרו בן יהושפט הוא**, פרושו: נתנו אותו לקבורה והניחו עבדיו שישאוהו ירושלם, כמו שאמ' במלכים "וירכיבו אותו עבדיו ירושלמה ויקברו אותו בקבורתו עם אבותיו בעיר דוד" (מ"ב ט,כח):

ואין לבית אחזיהו לעצר כח לממלכה. לא נשאר בבית אחזיהו לעצור כח לממלכה מעת שמת הוא; כי לא היה לו בן גדול ראוי למלוך, וכל אותן שהיו מזרע המלוכה היו קטנים – לפיכך היה כח ביד עתליהו להמית כל זרע המלוכה לבית יהודה (להלן פס' י):

פסוק י

ותדבר. ותמית, מענין "דבר כבד מאד" (שמ' ט,ג); ובמקומו במלכים: "ותאבד" (מ"ב יא,א):

פסוק יא

בחדר המטות. כמו שתרגם יונתן אותו במלכים (שם פס' ב) "באדרון בית משכבא", כלומ': בחדר שהיו שוכבין יהוידע ויהשבעת אשתו:

פרק כג

פסוק ד

לשערי הספים. הוא הנאמר למעלה בענין המשמרות "בית האספים" (דה"א כו,טו); וזה השער היה לדרום העזרה:

פסוק ה

בשער היסוד. ובמלכים: "בשער סור" (מ"ב יא,ו); ופרשו רבותי' ז"ל (ירוש' ערוב' לג,א) שהוא שער המזרחי, ושבעה שמות היו לו:

פסוק ו

והמשרתים ללוים. הלמ"ד במקום ה"א הידיעה. וכן "אשר למלך נשען על ידו" (מ"ב ז,ב) – כמו המלך:

ישמרו משמרת. פי': הכהנים והלוים ישמרו בתוך בית המקדש "כי קדש המה" – האולם וההיכל, ולא יכנסו שם ישראל, וכל עם ישראל ישמרו משמרת **יי'** מבחוץ:

פסוק ח

כי לא פטר יהוידע הכהן את המחלקות. פי': המחלקות שהיו נחלקים מימי דוד (דה"א כג,ו ואי') – כל משמר ומשמר שבתו – הוא עכבם כלם; ולא פטר יוצאי השבת, אלא עכבם כלם – "באי השבת עם יוצאי השבת" – להיות שומרים המלך:

פסוק י

ואיש שלחו בידו. חרבו, כמו "בשלח יעברו" (איוב לו,יב):

פסוק יא

את הנזר. פי': כתר מלכות:

ואת העדות. בגדי מלכות, מן "ועדית עדי" (יח' כג,מ); "עדות" בשקל "גאות" (יש' יב,ה):

פסוק יג
עומד על עמודו. ובמלכים: "על העמוד" (מ"ב יא,יד), ותרגם יונתן "על אצטוונא", רוצ' לומ': על הסטו העומד בו המלך בבית יי':

פסוק יד
אל מבית השדרות. מקום נסדר למושב השרים:
והבא אחריה. לעזרה:

פסוק טו
וישימו לה ידים. כלומ': נתנו לה מקום לנוס ולהכנס **אל מבוא שער הסוסים**:

פרק כד

פסוק ו
את משאת משה עבד יי'. הוא כסף שקלים, מחצית השקל שהיה כל ישראל נותן פעם אחת לשנה, כמו שכת' בתורה "כי תשא את ראש בני ישראל" (שמ' ל,יב); ומפני זה קראו "משאת", על שם "כי תשא". ובמלכים כת' שלשה כספים (מ"ב יב,ה): "כסף עובר", והוא מחצית השקל, כמו שאומ' "כל העובר על הפקודים" (שמ' ל,יג); "איש כסף נפשות ערכו", הוא האומ' "ערכי עלי" או "ערך פלוני עלי"; "כל כסף אשר יעלה על לב איש", הוא המתנדב לבדק הבית:
והקהל לישראל. פי': משאת משה עבד יי' והקהל, שצוה משה לישראל להביאו במדבר **לאהל העדות** (שמ' ל,טז):

פסוק ז
כי עתליהו המרשעת. "המרשעת" תאר, וכן "הערים המבדלות" (יה' טז,ט) תאר – המ"ם בחר"ק:
בניה פרצו את בית האלהים. פי': היא ובניה פרצו בית האלהים, לפיכך צריך חזוק ותקון. ופי' "בניה": בנים שהיו לה מאיש אחר, ולא מן המלך:
וגם כל קדשי בית יי' עשו לבעלים. שאלו לא הוציאו קדשי בית יי' לבעלים, היו הקדשים ההם מספיקים לחזק בדק הבית; אבל עשו אותם לבעלים – לפיכך צריך לקבץ כסף מכל ישראל. ולא הוציאו עתליהו ובניה כל קדשי בית יי', אלא רוב הקדשים; לפיכך אמ' "כל", שפרושו כמו "רב", כמו "וכל טוב אדניו בידו" (בר' כד,י). והראיה כי נשארו מן הקדשים בבית יי' מה שאומר בספר מלכים כשעלה חזאל ירושלם "ויקח יהואש מלך

יהודה את כל הקדשים אשר הקדישו יהושפט ויהורם" וכו' (מ"ב יב,יט). והנותר ההוא לא רצה יהואש להוציאו במלאכה, שלא ישאר אוצר יי' רק. ואלו לא פרצו עתליהו ובניה הבית עדין היה קים, כי מיום שנבנה הבית עד שבדקו יואש לא היו אלא מאה וחמשים וחמש שנה, ובנין חזק כאותו בנין היה עומד יותר ויותר אלולי שפרצוהו:

פסוק ח

ארון אחד. פי': ארון איש אחד. ופי' "ויעשו": שתקנו אותו לתת בו הכסף, כמו שאומ' במלכים "ויקב חור בדלתו" (מ"ב יב,י):

פסוק יא

ויערו את הארון. כמו "ותער כדה" (בר' כד,כ):

פסוק יג

ותעל ארוכה למלאכה. בדרך ההשאלה. וכן "כי עלתה ארוכה לחומת ירושלם" (נח' ד,א); וכן "וירפא את מזבח יי' ההרוס" (מ"א יח,ל):

פסוק יד

ויעשהו כלים לבית יי' כלי שרת. ובמלכים אומ' "אך לא יעשה בית יי' ספות כסף" וגו' (מ"ב יב,יד)! רבותי ז"ל (ב' כתובות קו,ב) הקשו אלה הפסוקים, ותרצו: כאן שגבו והותירו, כאן שגבו ולא הותירו. וזהו שאמ' "וככלותם הביאו לפני המלך ויהוידע"; כי לפני כלות המלאכה לא היו עושים כלים, כמו שאמ' במלכים "כי לעושי המלאכה יתנוהו" (מ"ב יב,טו), שעדין לא נעשית המלאכה, אך כאשר נעשית – כמו שאמ' הנה "ויעמידו בית האלהים על מתכנתו ויאמצוהו וככלותם" וכו' (פס' יג-יד) – עשו הנותר כלי שרת:

והעלות וכפות. יש מפרשי' כמו "עלי", שהוא יד המכתש, כמו "בתוך הריפות בעלי" (מש' כז,כב); ועשו אותו לכתוש בו הבשמים לקטרת. ולפי דעתי שהוא כלי קטן ששואבין בו היין מן ההין לנסכים. ומצאנו אותו בדברי רבותי ז"ל (ב' ערוב' נג,ב): אמהתא דבי ר' כד הוון משתען בלשון חכמה אמרן לר' הכי: "עלת נקפת בכד"; פי': הכלי הקטן שהיו שואבין בו היין מן הכד שמו "עלת", והיו אומרות לו כי העלת היתה מכה בשולי הכד, כלומ' שלא היה יין בכד. ועוד אמרו (ב' שבת קיט,א): אשכח בה מרגניתא, זבנה בתליסר עליתא דדינרי; פי': מכרה בשלשה עשר כלים מלאים דינרין מאותו כלי הקטן הנקרא "עלת". ויקרא האחד "עלת" או "עלה", והרבים "עלות":

פסוק יז
וישתחוו למלך אז שמע המלך אליהם. השתחוו לו ופתו אותו בדבריהם, ואמרו שיהיו נשמעים לו לכל מצותו, וגם הוא ישמע אליהם לעבוד האשרים ככל העמים, וכיוצא בדברים הללו; אז שמע המלך אליהם, ועזבו עבודת בית המקדש ועבדו האלילים. ובדרש: "וישתחוו" לו – שעשאוהו אלוה. אמרו לו: כת' "והזר הקרב יומת" (במ' יח,ז), ואתה היית בבית המקדש שש שנים (דה"ב כב,יב) ועדין אתה חי! דבר פלא נראה בך, וראוי אתה שנעבדך עבודת אלוה:

פסוק כג
וישחיתו את כל שרי העם מעם. יצאו אליהם למלחמה המלך ושרי יהודה וחיל רב; וחיל ארם השחיתו כל שרי העם, ומן העם גם כן השחיתו:

פסוק כה
בדמי בני יהוידע הכהן. אולי כשהרגו זכריה הרגו גם כן שאר בני יהוידע. או לא היו לו בנים אז ליהוידע אלא זכריה, כי שאר בניו – שנ' "ויולד בנים ובנות" (לעיל פס' ג) – כבר מתו; ולא נשאר מבני יהוידע אלא זכריה – ואותו הרגו – ואמ' "בדמי בני יהוידע" כמו "ובני דן חושים" (בר' מו,כג):

פסוק כז
ובניו ירב המשא עליו. וכת' "ורב", שהוא שם, כמו "ורב בניו" (אס' ה,יא); כלומ': רב המשא שנבאו הנביאים עליו, כמו שאמ' למעלה "וישלח בהם נביאים" (לעיל פס' יט). וקרי "ירב", שמשפטו "ירבה"; והוא עתיד במקום עבר, כלומ': המשא שרבה עליו. ו"בניו" שב אל יואש; פי': זכר בניו, ומה שרבה המשא עליו – והוא הנבואה – וספור **יסוד בית האלהים** שחזק, הכל כתוב **על מדרש ספר המלכים**. וכבר פרשנו למה נקרא "מדרש" (דה"ב יג,כב):

פרק כה

פסוק ז
ואיש האלהים בא אליו. אמרו (אדר"נ לז נוסחא ב) כי זה היה אמוץ אבי ישעיהו הנביא:

פסוק ח
יכשילך האלהים לפני אויב. פי': אם יבא עמך צבא ישראל יכשילך האלהים, ואם לא – יעזרך, **כי יש כח באלהים לעזור ולהכשיל**:

פסוק יז
נתראה פנים. להלחם:

פסוק יט
ונשאך לבך להכביד. להרבות עוד מלחמה, כמו "והכבדתים ולא יצערו" (יר' ל,יט) שפרושו: והרביתים:

פסוק כג
עד שער הפונה. ובמלכים "עד שער הפִּנָּה" (מ"ב יד,יג); ונקראת הפִּנָּה "פּוֹנָה" לפי שהפִּנָּה מבט הקיר ויפיו:

פסוק כד
עם עבד אדום. פי': שהיה נגיד על האוצרות, ובניו אחריו:
ואת בני התערבות. בני השרים שנותנין המלכים זה ביד זה להקים הברית והשלום ביניהם; אצטייש בלעז:

פרק כו

פסוק ה
בימי זכריה המבין בראת האלהים. פי': שהיה נביא:

פסוק ח
ויתנו העמונים. הם המעונים שזכר (לעיל פס' ז), והוא הפוך, כמו שפרשנו למעלה (דה"ב כ,א):

פסוק ט
ועל המקצוע. פי': על הזוית, כמו "בארבע מקצועי החצר" (הש' יח' מו,כב):

פסוק יט
ובידו מקטרת להקטיר. "מקטרת" שם המחתה:

פסוק כא
וישב בית החפשית. חסר בי"ת השמוש; וכן "הנמצא בית יי'" (מ"ב יב,יא). ופי' "החפשית" מפרש בתלמוד ירושלמי שעשה לו בית בבית הקברות, כמה דאת אמר "במתים חפשי" (תה' פח,ו):

פרק כז

פסוק ב
רק לא בא אל היכל יי'. כלומ': בזה הדבר לא עשה כעזיהו אביו שבא אל היכל יי' להקטיר (דה"ב כו,טז). או פי' "רק לא בא אל היכל יי'": בעבור שנכשל בו עזיהו אביו לא רצה להכנס שם להתפלל ולהקריב קרבנותיו, והיה מקריב בבמות; וזהו מה שאמר אחריו "**ועוד העם משחיתים**", כמו שמפורש בספר מלכים "עוד העם מזבחים ומקטרים בבמות" (מ"ב טו,לה):

פסוק ג
ובחומת העפל. כמו "עפל ובחן" (ישׁ' לב,יד) – מקום גבוה:

פסוק ד
ובחרשים בנה בירניות ומגדלים. ביערים; תרגום "יער" (דב' יט,ה) – "חורשא":
בירניות. כמו "בירות", מן "כי לא לאדם הבירה" (דה"א כט,א), שפירושו: ארמון:

פרק כח

פסוק טו
וכל מערמיהם הלבישו. תאר או שם; והאחד ממנו "מַעֲרֹם", בשקל "מִגְדּוֹל" (ש"ב כב,נא):

פסוק יט
כי הפריע ביהודה. מענין "כי פרעה אהרן" (שמ' לב,כה) – ענין גלוי; כלומ': גלה ביהודה, שנתגלו על ידו מעשיהם הרעים בפרהסיא:

פסוק כ
ויצר לו ולא חזקו. יש מפרשי' אותו יוצא; וכן "לשום חתול לחבשה לְחָזְקָהּ" (יח' ל,כא). ואם הוא יוצא נפרשנו כן: ולא חזקו מלך אשור; ולפי ששלח לו אחז לעזור לו, אמ' כי לא די לו שלא חזקו, אלא בא עליו והצר לו. וכן אמר "ולא לעזרה" (להלן פס' כא), כלומ': אע"פ שנתן לו שוחד, הועיל לו על רצין ועל פקח שהוא ירא מהם, אבל גם עליו עלה והצר לו. ואם הוא עומד, פרושו: ולא חזק ממנו; כלומר: לא היה לאחז חוזק ממלך אשור, אלא הצר לו גם כן אחר שהחריב דמשק ושומרון:

פסוק כז
כי לא הביאהו לקברי מלכי ישראל. לפי שבמלכי יהודה היו בהם מלכי כל ישראל, והם דוד ושלמה, קראם "מלכי ישראל". כלומ' כי לא היה ראוי לבא במחיצתם:

פרק כט

פסוק ה
והוציאו את הנדה מן הקדש. הרחוק, והוא הע"ז – המזבח שנתן שם אחז. וכן "מי נדה" (במ' יט,ט) שֵם:

פסוק יא
אל תשלו. מתרגום "שגגה" (וי' ד,ב) – "שלו", כלומ': לא יהיה לכם שגגה ושכחה בדבר לטהר בית האלהים:

פסוק טו
לטהר. את בית האלהים:

פסוק יט
אשר הזניח. אשר הרחיק, כלומ': ששמש בהם לע"ז:
הכנו והקדשנו והנם לפני מזבח יי'. לפי פשוטו "הכנו" – שטהרנו אותם, והקדשנום לייי' כבתחלה. אבל רבותי' ז"ל (ב' ע"ז נב,ב) פרשו "הכנו": גנזנו אותם, כי לא היו ראוים עוד לשרת בהם לייי', ו"הקדשנו" פי': הקדשנו אחרים תחתיהם:

פסוק כא
על הממלכה ועל המקדש ועל יהודה. לכפר עליהם, כי כלם היו צריכים כפרה:

פסוק כד
כי לכל ישראל. בעבור כל ישראל **אמר** להקריב **העולה והחטאת**:

פסוק כח
והשיר משורר והחצצרות מחצצרים. הצד"י השניה ב"מחצצרים" איננה נקראת. ופי' "השיר": בעל השיר משורר; או: לשון "משורר" על השיר – והוא פעל עומד – כאלו אמ' "משתורר". וכן "וחצצרות מחצצרים":

פסוק לא
וכל נדיב לב עלות. לפי שהעולות אינן כזבחים ותודות, כי הזבחים והתודות נאכלין לבעלים והעולות היו כלם כליל, אמ' בהבאת העולות "כל נדיב לב":

פסוק לד

ויחזקום אחיהם הלוים. עזרום להפשיט, ובזה חזקו אותם וזרזו אותם למהר להתקדש; ואע"פ שמקבלת הדם ואילך מצות כהונה (ב' בר' לא,ב), שעת הדחק היה זה. ועזרו הלוים את הכהנים להפשיט כי הם התקדשו, כמו שאומ' **כי הלוים ישרי לבב להתקדש מהכהנים**:

פסוק לו

על ההכין האלהים לעם. כמו "אשר הכין":

פרק ל

פסוק ב

ויועץ המלך. אחר שנועץ, שלח על כל ישראל ויהודה; כי מה שאמ' "וישלח יחזקיהו על כל ישראל ויהודה...לעשות פסח" (לעיל פס' א) – בעבור שנועץ עם השרים והקהל לעשות פסח בחדש השני. ואני תמה על מה שאמרו רבותי' ז"ל (ב' בר' י,ב): עִבֵּר ניסן בניסן ולא הודו לו, שהרי הכת' אומ' "ויועץ המלך **ושריו וכל הקהל בירושלם**" – הנה הכתו' אומ' כי הודו לו! גם מה שאמרו "עבר ניסן בניסן" אין להם ראיה מן הפסוק, כי אפשר כי באדר היתה ההסכמה הזאת – לעשות אדר שני במקום ניסן, ולעשות הפסח בחדש השני שהוא אייר, ויהיה הוא ניסן לעשות בו הפסח. גם מה שאמרו (ב' סנה' יב,א-ב) וחלקו על מה שבקש רחמים חזקיהו (להלן פסוק יח), הרי מפורש לפי שרבים מהם אכלו הפסח בטומאה, כמו שאמ' "כי אכלו את הפסח בלא ככתוב" (שם)!:

לעשות הפסח בחדש השני. לא היה זה כמו פסח שני, שהרי בחדש ניסן לא עשו פסח כלל; אלא עשו מניסן אדר. כי עברו השנה מפני הטומאה ומפני העם שלא יוכלו להגיע לירושלם, כי לא היה עדין לבבם נכנע אל עבודת האלהים, ולא היו רוצים לבא לירושלם לעשות הפסח; לפיכך הוצרכו לעבר השנה ולהאריך הזמן, כמו שאומר "כי לא לרב עשו ככתוב" (להלן פס' ה), כלו': רוב ישראל לא עשו עד עתה ככתוב, כי היו עובדים הגלולים, ולא היו חוששין לבא ירושלם לעבודת האלהים. כי אע"פ ששלח חזקיהו הרצים (להלן פס' ו), רובם היו מלעיגים בם (פס' י), ואף אותם שבאו לא התקדשו כלם ואכלו הפסח בטומאה (פס' יז-יח), עד שהוצרך חזקיהו להתפלל עליהם כמו שכתו' (פס' יח); ועל כן הוצרכו לעבר את השנה. והחדש השני נתנו אותו במקום ניסן, ועשו בו הפסח, ועשו חג המצות שבעת ימים:

פסוק ג
כי הכהנים לא התקדשו למדי. כמו "למן די", והמ"ם פתוחה כמ"ם "כי למבראשונה" (דה"א טו,יג). ופי': כי לא התקדשו כל כך הכהנים שיהיה די בהם להקריב הקרבנות:

פסוק טז
הכהנים זרקים את הדם מיד הלוים. כי מקבלה ואילך מצות כהונה (ב' בר' לא,ב):

פסוק יז
כי רבת בקהל. שם, כמו "רבת צררוני" (תה' קכט,א); כלומ': הרבה היו בקהל **שלא התקדשו**:
לכל לא טהור. פי': בעבור כל איש מישראל שלא היה טהור היו הלוים מוכנים על שחיטת פסחיהם. כי אע"פ שהרבה מהם אכלו הפסח בטומאה, לא היו יכולין לעשות דבר אחר, ומוכרחים היו כי לא היה להם פנאי להטהר; אבל ליכנס לעזרה טמאים – זה לא הותר להם, כי היו יכולין לעשות על ידי הלוים:

פסוק יח
כי אכלו את הפסח בלא ככתוב. פי': בלא משפטו. כי טמא שאכל את הקדש הוא בכרת, ככת' "כל איש אשר יקרב מכל זרעכם...אשר יקדישו" וגו' "ונכרתה" (וי' כב,ג), ופרשו רבותי' ז"ל: קריבה זו אכילה – כי בנגיעה לבדה אינו חייב כרת, אלא פרושו: כי יקרב לאכול – ופסח קדשים קלים היה:
יי' הטוב יכפר בעד. דבק עם ראש הפסוק האחר – "כל לבבו הכין" (פס' יט). והחכם ר' אברהם בן עזרא פרש (תהלים עג,טו) כי איננו דבק, ו"כל לבבו" הוא אומ' על חזקיהו; ופי' "יכפר בעד": יכפר בעד אלה שאכלו הפסח בטומאה:

פסוק יט
ולא כטהרת הקדש. פי': ואע"פ שאכלו שלא כטהרת הקדש, התפלל חזקיהו עליהם שיכפר השם אליהם כיון שהכינו לבבם לדרש האלהים:

פסוק כ
וירפא את העם. שסלח להם עונם. וכן בענין הסליחה: "רפאה נפשי כי חטאתי לך" (תה' מא,ה):

פסוק כא
בכלי עז ליי'. על דרך "מכרכר בכל עז" (ש"ב ו,יד):

פסוק כב
ויאכלו את המועד. פי': זבחי המועד:

פסוק כד
הרים לקהל. הפרישם בעבור הקהל, ונתנם להם שיעשו מהם עולות ושלמים:

פסוק כז
וישָמע בקולם. נתרצה להם; וכן "לשמע אוזן ישָמעו לי" (ש"ב כב,מה):

פרק לא

פסוק ה
וכפרץ הדבר. שהתחילו להביא התרומות והמעשרות. ורבותי' ז"ל דרשו (ב' נדר' נה,א) כי לפיכך אמ' "וכפרץ" – שפרצו בהבאת המעשרות, והביאו אף מפירות אילן וירק שאינן חייבין מן התורה:
ראשית דגן. בכורים, או תרומה גדולה שהיא "ראשית" (דב' יח,ד).
ודבש הוא התמרים, כי מהדבש לא יביאו בכורים ולא תרומה. וכן פרשו רבותי' ז"ל (ספרי דב' רצז) "ארץ זית שמן ודבש" (דב' ח,ח) כי הוא התמרים, כי מאותן שבעת המינים הנזכרים בפסוק מביאים בכורים (מש' בכורים א,ג):
וכל תבואת שדה. פרות שאר האילנות – גפן ותאנה ורמון, שגם מהם מביאין בכורים:

פסוק ו
ומעשר קדשים המקדשים ליי'. אפלו מהקדשים שהקדישו הביאו מהם מעשר, אע"פ שהם פטורין מן המעשרות:

פסוק ז
החלו הערמות ליסוד. יסוד הערמות הוא תחלתם. "ליסוד" מקור; והדגש לתפארת לחזק קריאת הסמ"ך, ולא לחסרון אות, כי יו"ד השרש כתובה:

פסוק י
לביא בית יי'. כמו "להביא":
אכול ושבוע. שיאכלו הכהנים והלוים מהתרומות והמעשרות לשבעה:
והנותר את ההמון הזה. פי': והנותר יהיה להמון הכהנים והלוים הזה, שישמרו אותם להם ויחלקו אותם להם, כקטן כגדול דבר יום ביומו (להלן פס' טו-טז). ואמ' "המון" בעבור כי נתקבצו שם מכל המקומות הכהנים והלוים:

פסוק יג
במפקד יחזקיהו. במצות:

פסוק טז
מלבד התיחשם לזכרים מבן שלוש שנים ולמעלה. כי הזכרים פחותים מבן שלש לא היו ראויים לבא לבית יי', והנקבות לא היו באות לא כך ולא כך. או אמר "מבן שלש" לפי שפחות מבן שלש אין בו דעת לשמר מה שבידו; ואין נותנין בידו תרומה שמא יטמאנה, כמנהגו לטפח בכל מקום – בשרצים המתים ובכל דבר. אבל מבן שלש שנים ולמעלה יודע לשמור ידיו, אחר שמלמדין אותו ומרגילין אותו. ופי' "התיחשם" – שיבאו האבות עם הבנים; ופי' "מלבד" – כי היו נותנין להם בערי הכהנים כמו שאומ' (פס' טו), מלבד מה שהיו נותנין להם בבואם **בית יי**':

פסוק יז
והלוים מבן עשרים ולמעלה. ובתורה אומר "מבן חמש ועשרים שנה ומעלה יבא לצבא צבא לעבודת אהל מועד" (הש' במ' ח,כד)! הזמינם קודם זמנם כדי שיהיו רגילים ולמדים עבודת יי', כי כבר שכחו הכל בבטול העבודה מבית יי' בימי המלכים הרעים:

פסוק יט
לכל זכר בכהנים. מנות הראויים לאכל לזכרי כהונה:
ולכל התיחש בלוים. לנשיהם ולבניהם:

פרק לב

פסוק א
אחרי הדברים והאמת האלה. אחרי שעשו הדברים והאמת האלה חזקיהו ויהודה, ולשוב לעבודת אלהי אמת, **בא** עליהם **סנחריב**. כי אע"פ שחזקיהו היה לבו שלם, ביהודה היו דברים רעים, ולא היה לבב כלם שלם עם יי', כמו שאמ' ישעיה הנביא בהרבה תוכחות שאמ' עליהם:
ויאמר לבקעם אליו. וכן עשה, כמו שאמ' במלכים "ויתפשם" (מ"ב יח,יג). וכמהו "לשכב את בת יעקב" (בר' לד,ז), "להרגו בערמה" (שמ' כא,יד), והדומים להם:

פסוק ד
ואת הנחל השוטף בתוך הארץ. זה גיחון; והיה אז מלא ושוטף, וסתמו אותו:

פסוק ה
שלח לרב. חרב, והוא כלל לכל כלי זיין. וכן "ואיש שלחו בידו" (דה"ב כג,י):

פסוק כג

וינשא לעיני כל הגוים מאחרי כן. משפטו "ויתנשא", ופי' כמו "מתנשא לאמר" (מ"א א,ה): מתגאה מפני הגדולה והכבוד שהיה לו. וזהו שאמ' "כי גבה לבו" (להלן פס' כה):

פסוק כח

וארות. אבוסים; ותר' "אבוס בעליו" (יש' א,ג) – "אוריא דמרוהי".

וכן **ועדרים לאֲוֵרוֹת**; והוא הפוך מן "אֲרֻוֹת". ו"עדרים" פרושו: מערכות; וכן "עדרי מערכה בלב שלם" (הש' דה"א יב,לט):

פסוק ל

העליון. נראה כי שני פלגים היה נחל גיחון, והעליון סתם. ואני תמה ממה שאמרו רבותי' ז"ל (ב' בר' י,ב): סתם מי גיחון ולא הודו לו; והנה כת' למעלה "ויועץ עם שריו וגבוריו לסתום את מימי העינות" (לעיל פס' ג), ובכלל "שריו" חכמי ישראל, כמו שכת' "שרי אלפים" (שמ' יח,כא), והם היו החכמים והשופטים (שם יח,כא-כב)! ובהגדה מצאתי (אדר"נ ב נוסחא א): סתם מי גיחון, והסכימה דעתו לדעת המקום:

וַיְיַשְּׁרֵם למטה מערבה. משפטו "וַיְיַשְּׁרֵם", ובנוח היו"ד – פ"א הפעל – הוטלה תנועתה על היו"ד הנוספת. "מערבה" מלעיל, ובה"א נוספת; רוצ' לומ': ישרם והעבירם למטה מן הארץ על ידי חלונות לצד מערב **לעיר דוד**:

פסוק לא

במליצי שרי בבל. סמוך על סמוך; וכן "נהרי נחלי דבש וחמאה" (איוב כ,יז), "מבחר וטוב לבנון" (יח' לא,טז). ופי' "מליצי" מענין מליצה:

לדעת כל בלבבו. כל אשר בלבבו. והוא שמח עליהם, והראה אותם כל בית נכתה (מ"ב כ,יג). וכל זה לכבוד עצמו, והתגאה בזה; והשם חשב לו זה לעון. ופי' "לדעת": שידעו בני אדם:

פסוק לג

במעלה קברי בני דויד. במקום המעֲלה שבהם, כלומ': עם הטובים שבהם. וכן אמרו רבותי' ז"ל (ב' ב"ק טז,ב): אצל המעולים שבמשפחה; ומאן נינהו? דוד ושלמה:

פרק לג

פסוק ז

לעילום. כמו "לעולם":

פסוק יד
מערבה לגיחון. מלרע, והוא כמו "מערב", ובא עם ה"א הנקבה אשר נוספה עם השמות; וכן "ממזרח שמש וממערבה" (יש' מה,ו). ויתכן שיהיה הה"א בשניהם כינוי הנקבה, והיה דינו במפיק; וכבר כתבנו הדומים להם בספר מכלל (כו,ב-כז,א). ופי' "מערבה לגיחון": מערב החומה היה לגיחון **בנחל**; וכן "וממערבה": ממערב השמש, כי השמש בלשון נקבה ובלשון זכר:
וסבב לעפל. מקום גבוה שהיה בחומה:

פסוק יט
על דברי חוזי. כמו "חוזים"; וכן "וחשופי שת" (יש' כ,ד), "וקרע לו חלוני" (יר' כב,יד):

פסוק כ
ויקברוהו ביתו. כמו "בביתו"; וכן "הנמצא בית יי'" (מ"ב יב,יא). ופי' "ביתו": בגן שהיה לו בבית; וכן אומ' במלכים "בגן ביתו" (מ"ב כא,יח). וה"בית" הוא כלל לבתים ולגן:

פרק לד

פסוק ג
ובשמונה שנים למלכו. באותה שנה עצמה שמלך, שהיתה שמינית לו:
ובשתים עשרה שנה החל לטהר. אבל לא כלה עד שמנה עשרה למלכו אחר שמצא הספר (להלן פס' ח, יד), כי אז כלה לטהר הכל (פס' לג):

פסוק ד
על פני הקברים הזבחים להם. חסר הנסמך: "הקברים קברי הזובחים להם", כמו "הארון הברית" (יה' ג,יד), "העם המלחמה" (יה' ח,יא), והדומים להם:

פסוק ו
בחרבתיהם סביב. הם המקבות שהיו נותצים בהם המזבחות. וכן "ומגדלותיך יתץ בחרבותיו" (יח' כו,ט):

פסוק ז
כתת לְהַדַּק. כמו "לְהָדֵק", או מבנין נפעל:

פסוק ח
ובשנת שמונה עשרה למלכו לטהר הארץ והבית. פי': חשב לכלות טהרת הארץ והבית, **ושלח את שפן לחזק את** בדק הבית:

פסוק יט
ויקרע את בגדיו. אמרו כי מצאו הספר שהיה נגלל בפרשת תוכחות: "יולך יי' אותך ואת מלכך אשר תקים עליך" וגו' (דב' כח,לו):

פסוק כב
ואשר המלך. פי': ואשר צוה המלך ללכת עם חלקיהו לדרש את יי':
במשנה. בבית המדרש. וכן "את משנה התורה" (דב' יז,יח) – למוד התורה:

פסוק לא
על עמדו. ובספר מלכים "על העמוד" (מ"ב כג,ג); רוצ' לומ' שעמד על רגליו סמוך לעמוד. ויונתן תרגם "העמוד": "אסטוונא", וכבר פרשנוהו למעלה (ב כג,יג):

פסוק לג
ויעבד את כל הנמצא בישראל. ואחר כן פרש מה עבודה העבידם – **לעבוד את יי'**:

פרק לה

פסוק ג
תנו את ארון הקדש. אולי הוציאו מנשה משם כאשר שם הפסל בבית האלהים (דה"ב לג,ז). אבל יש תמה: היאך לא החזירו שם אחר הכנעו ושב בתשובה והסיר הסמל מבית יי' (שם פס' יב,טו)? ורבותי' ז"ל פרשוהו שצוה לגנוז הארון כדי שלא יגלה עם הגולה. ואמרו: אבן היתה בבית קדשי הקדשים במערבו, ועליה היה הארון מונח, ולפניו צנצנת המן ומטה אהרן; ובעת שבנה שלמה את הבית וידע שסופו לחרב, בנה מקום לגנוז בו הארון למטה במטמוניות עמוקות ועקלקלות, והאבן הזאת היתה מכסה למקום ההוא. ויאשיהו המלך צוה וגנזו הארון באותו מקום שבנה שלמה, שנ' "תנו את ארון הקדש" וגו', ונגנז עם הארון מטה אהרן וצנצנת המן ושמן המשחה:

פסוק יג
ויבשלו את הפסח באש כמשפט. לא מצאנו במקום אחר לשון "בשול" לצלי; לפיכך אמ' "באש" להודיע כי צלי היה. ושאר **הקדשים בשלו** במים בסירות:
בסירות ובדודים ובצלחות. מיני קדרות הם:

פסוק יח
ולא נעשה פסח כמהו בישראל מימי שמואל הנביא. ובמלכים כת' "מימי השופטים" (מ"ב כג,כב), כי שמואל שופט היה. ומה שאמ' כי לא נעשה פסח כמהו – שהיו כל ישראל בלב אחד לעבוד את יי'. וכן אומ' בשמואל "וינהו כל בית ישראל

אחרי יי'" (ש"א ז,ב), ואומ' "ויסירו בני ישראל את הבעלים ואת העשתרות ויעבדו את יי' לבדו" (שם ז,ד). וגם פסח שעשה חזקיהו היו רבים מישראל שלא היו שם, ולא עוד אלא שהיו מלעיגים ברצים שהיה שולח חזקיהו (דה"ב ל,י); ואף אותם שהיו בירושלם רבים היו טמאים, ואכלו הפסח בטומאה (שם ל,יז-יח):

פסוק כ

עלה נכו. "נכו" הוא שם כנוי, כמו שאומ' במלכים "פרעה נכה" (מ"ב כג,כט). ונקרא כן לפי שהיה נכה רגלים; וכן תרגם יונתן (שם): "פרעה חגירא":

פסוק כא

ואלהים אמר להבהלני חדל לך מאלהים אשר עמי. מחלקת בדברי רבותי' ז"ל: יש אומ' (מס' סופרים ד,ט) כי שניהם קדש; וכן נראה ממה שאמ' "ולא שמע אל דברי נכו מפי אלהים" (להלן פס' כב):

פסוק כב

כי להלחם בו התחפש. התחפש לבושיו, ולבש בגדי מלחמה להלחם בו:

אל דברי נכו מפי אלהים. אולי מפי ירמיהו הנביא היה לו להלחם בכרכמיש. ובעודו שם – נלחָם בכרכמיש על פרת (לעיל פס' כ) – לקח השם יתבר' נקמת יאשיהו המלך ממנו, שבא עליו נבוכד נצר. והוא שהתנבא ירמיהו "למצרים על חיל פרעה נכו מלך מצרים אשר היה על נהר פרת בכרכמיש אשר הכה נבוכד נצר מלך בבל" וכו' (יר' מו,ב), ואו' "והיום ההוא ליי'...צבאות יום נקמה להנקם מצריו" (שם מו,י) – זו היא נקמת יאשיהו המלך:

פסוק כה

ויתנום לחק על ישראל. זהו מגלת איכה; ובתוכה הספד יאשיהו, והוא "רוח אפנו משיח יי' נלכד בשחיתותם" (איכה ד,כ):

פרק לו

פסוק ג

ויסירהו מלך מצרים בירושלם. פי': ממלוך בירושלם; וכן כת' במלכים "ממלך בירושלם" (מ"ב כג,לג). ו"ברבלה בארץ חמת" הוא שאסרהו (שם) והסירו מהמלוכה:

פסוק ו

להליכו בבלה. ולא הוליכו, כי בדרך מת; ועליו נאמר "קבורת חמור יקבר סחוב והשלך" וגו' (יר' כב,יט). והנה כת' בדניאל "ויתן יי' בידו את יהויקים מלך יהודה ומקצת כלי

בית האלהים ויביאם ארץ שנער" (דנ' א,ב)! אם כן הוליכו לבבל עם הכלים, ואחר כן השיבו לירושלם – כי אחת עשרה שנה מלך (לעיל פס' ה) – ואחר כן חזר ומרד בסוף ימיו; ותפשוהו הגדודים שם (מ"ב כד,א-ב), ומת בדרך בידם כמו שאמ' "סחוב והשלך". ופי' "להוליכו": והוליכו, כמו "להרגו בערמה" (שמ' כא,יד): והרגו:

פסוק ח

על ספר מלכי ישראל ויהודה. זהו ספר ירמיהו; ושם ספר תועבותיו בפרשת "הוי בונה ביתו" (ירמ' כב,יג). כי בספר מלכים אין כת' מתועבותיו דבר, אלא בסתם: "ויעש הרע בעיני יי'" (מ"ב כג,לז):

פסוק ט

בן שמונה שנים יהויכין. ובספר מלכים כת' "בן שמנה עשרה שנה" (מ"ב כד,ח)! אפשר כי יהויקים אביו המליכו בשנה ראשונה שמלך הוא, שימלך תחתיו אחריו. והיה אז בן שמנה שנים, ועתה כשמלך אחר אביו – בן שמנה עשרה:

פסוק י

את צדקיהו אחיו. דודו היה, כמו שכת' בתחלת הספר הזה ביחשים (דה"א ג,טו-טז) ובספר מלכים (מ"ב כד,יז); אלא שהקרובים יקראו "אחים", כמו "כי אנשים אחים אנחנו" (בר' יג,ח), "את לוט אחיו" (בר' יד,טז) – והיה בן אחיו (בר' יב,ה):

פסוק טז

מלעבים. כמו: מלעיגים ומְתעתעים; תרג' "והייתי בעיניו כמתעתע" (בר' כז,יב) – "כמתלעב":

במלאכי האלהים. הם הנביאים, שהם שלוחי המקום יתברך:

ומְתַעְתְּעִים. משפטו עם תי"ו התפעל: "ומתתעתעים":

עד לאין מרפא. כל כך הרבו לפשוע עד שנמנעה מהם התשובה, שהיא המרפא:

פסוק יז

זקן וישש. בצר"י, כמו "ישיש" בחר"ק:

פסוק כ

לו ולבניו. לבנו ולבן בנו:

עד מלך מלכות פרס. והם נ"ב שנה מיום שגלו, עד רצתה הארץ את שבתותיה (להלן פס' כא); כי לא היתה הפקידה שלמה עד שנת שתים לדריוש בן אחשורוש, שמלאו לחרבות ירושלם שבעים שנה (דנ' ט,ב):

פסוק כב

וגם במכתב. העביר כרוז בכל מלכותו, וגם שלח להם כתבים:

פסוק כג

והוא פקד עלי. הוא צוה עלי. והיכן צוה עליו? אלא שהעיר את רוחו ונתן בלבו לשלח הגלות ו**לבנות לו בית בירושלם**. או צוה על ידי נביאו; וכן התנבא ישעיה "כה אמר יי' למשיחו לכורש" וכו' "אנכי העירתיהו בצדק וכל דרכיו אישר הוא יבנה עירי וגלותי ישלח לא במחיר ולא בשחד אמר יי' צבאות" (יש' מה,א,יג):

מי בכם מכל עמו יי' אלהיו עמו ויעל:

נשלם פרוש דברי הימים